

АКАДЕМИЈА ЗА ХУМАНИ РАЗВОЈ

**СПЕЦИФИЧНИ АСПЕКТИ ПРАГМАТСКЕ СПОСОБНОСТИ КОД
ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ИЗ СПЕКТРА АУТИЗМА И ДЕЦЕ СА
РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ ПОРЕМЕЋАЈЕМ**

М А С Т Е Р Р А Д

Ментор:

Доц. др Јована Јањић

Студент:

Марија Лазић

3086/25

Београд, 2026.

Комисија за одбрану мастер рада

Председник комисије- Проф. др Неда Милошевић Дедакин

Члан комисије- Доц. др Наташа Љубомировић

Члан комисије и ментор- Доц. др Јована Јањић

Датум одбране рада: _____

Изјава о академској честитости

Овај мастер рад не садржи облике присвајања или злоупотребе радова других аутора.

Овај рад не сме да буде предмет незаконитог присвајања или злоупотребе од стране других аутора.

Потпис студента: _____

Сажетак

Прагматске способности представљају важан аспект језичког развоја јер омогућавају ефикасну употребу језика у различитим социјалним ситуацијама. Сметње у прагматској употреби језика присутне су код различитих неуроразвојних поремећаја, а посебно су изражене код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем. Иако обе групе деце испољавају одступања у социјалној комуникацији, природа, механизми настанка и клиничка манифестација ових сметњи значајно се разликују.

Циљ овог рада био је да се, на основу анализе релевантне научне литературе, прикажу и упореде прагматске способности деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем, као и да се укаже на сличности и разлике које имају значај за диференцијалну дијагностику и планирање логопедског третмана. Рад је заснован на прегледу савремених научних истраживања која се баве развојем прагматике, социјалне комуникације, структурних језичких способности и њиховим међусобним односом код наведене две клиничке популације.

Анализа литературе показује да деца са поремећајем из спектра аутизма и деца са развојним језичким поремећајем могу испољавати сличне сметње у области прагматике, као што су проблеми у одржавању разговора, организацији наратива, разумевању фигуративног језика и прилагођавању комуникације различитим социјалним ситуацијама. Међутим, код деце са развојним језичким поремећајем ове сметње најчешће представљају последицу ограниченог развоја структурних језичких способности, док су код деце са поремећајем из спектра аутизма оне повезане са примарним дефицитима у социјалној комуникацији, теорији ума, заједничкој пажњи и обради социјалних информација.

Закључује се да процена прагматских способности има кључну улогу у диференцијалној дијагностици између поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја, као и у планирању адекватног логопедског третмана. Резултати анализираних истраживања указују на потребу за свеобухватном проценом која, поред структурног језика, обухвата и функционалну употребу језика у природним комуникативним ситуацијама.

Кључне речи: прагматске способности, поремећај из спектра аутизма, развојни језички поремећај, социјална комуникација, диференцијална дијагноза.

Abstract

Pragmatic abilities represent an important aspect of language development, as they enable the effective use of language in various social situations. Difficulties in the pragmatic use of language are present in different neurodevelopmental disorders and are particularly pronounced in children with Autism Spectrum Disorder (ASD) and children with Developmental Language Disorder (DLD). Although both groups exhibit impairments in social communication, the nature, underlying mechanisms, and clinical manifestations of these difficulties differ significantly.

The aim of this thesis was to review and compare the pragmatic abilities of children with Autism Spectrum Disorder and children with Developmental Language Disorder based on the analysis of relevant scientific literature, as well as to identify similarities and differences that are important for differential diagnosis and speech-language intervention planning. The thesis is based on a review of contemporary research addressing the development of pragmatics, social communication, structural language abilities, and the relationships among these domains in the two clinical populations.

The analysis of the literature indicates that children with Autism Spectrum Disorder and children with Developmental Language Disorder may demonstrate similar pragmatic difficulties, including problems with maintaining conversations, organizing narratives, understanding figurative language, and adapting communication to different social contexts. However, in children with Developmental Language Disorder these difficulties are generally considered a consequence of limitations in structural language abilities, whereas in children with Autism Spectrum Disorder they are primarily associated with deficits in social communication, theory of mind, joint attention, and the processing of social information.

It can be concluded that the assessment of pragmatic abilities plays a crucial role in the differential diagnosis of Autism Spectrum Disorder and Developmental Language Disorder, as well as in planning appropriate speech-language therapy. The findings of the reviewed studies emphasize the importance of comprehensive assessment procedures that include not only structural language skills but also the functional use of language in natural communicative contexts.

Keywords: *pragmatic abilities, Autism Spectrum Disorder, Developmental Language Disorder, social communication, differential diagnosis.*

САДРЖАЈ

<u>1</u>	<u>УВОД</u>	<u>1</u>
<u>2</u>	<u>РАЗВОЈ ПРАГМАТИКЕ.....</u>	<u>3</u>
<u>3</u>	<u>ПОРЕМЕЋАЈ ИЗ СПЕКТРА АУТИЗМА</u>	<u>8</u>
3.1	ДЕФИНИЦИЈА И ДИЈАГНОСТИЧКИ КРИТЕРИЈУМИ	8
3.2	ПРАГМАТСКЕ СПОСОБНОСТИ.....	9
3.3	СОЦИЈАЛНА КОМУНИКАЦИЈА И РАНИ ПОКАЗАТЕЉИ ПРАГМАТСКОГ РАЗВОЈА.....	10
3.4	ГЕСТОВИ И КОМУНИКАТИВНЕ НАМЕРЕ.....	11
3.5	ТЕОРИЈА УМА И ПРАГМАТСКО ФУНКЦИОНИСАЊЕ.....	12
3.6	КОНВЕРЗАЦИЈСКЕ ВЕШТИНЕ	12
3.7	НАРАТИВНЕ СПОСОБНОСТИ.....	13
3.8	РАЗУМЕВАЊЕ ФИГУРАТИВНОГ ЈЕЗИКА.....	14
3.9	НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА	15
3.10	ОДНОС СТРУКТУРНОГ ЈЕЗИКА И ПРАГМАТИКЕ	15
3.11	РАЗВОЈ ПРАГМАТИКЕ ТОКОМ ДЕТИЊСТВА	16
3.12	РАЗВОЈ ПРАГМАТИКЕ У ШКОЛСКОМ УЗРАСТУ	17
3.13	ХЕТЕРОГЕНОСТ ПРАГМАТСКОГ ПРОФИЛА.....	18
3.14	ЗНАЧАЈ ПРОЦЕНЕ ПРАГМАТСКИХ СПОСОБНОСТИ	18
<u>4</u>	<u>РАЗВОЈНИ ЈЕЗИЧКИ ПОРЕМЕЋАЈ</u>	<u>20</u>
4.1	ДЕФИНИЦИЈА И ДИЈАГНОСТИЧКИ КРИТЕРИЈУМИ	20
4.2	ПРАГМАТСКЕ СПОСОБНОСТИ.....	21
4.3	РАЗВОЈ ПРАГМАТСКИХ СПОСОБНОСТИ	23
4.4	КОМУНИКАТИВНЕ НАМЕРЕ	24
4.5	НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА	24
4.6	ГЕСТОВИ	25
4.7	СОЦИЈАЛНА КОМУНИКАЦИЈА.....	26
4.8	КОНВЕРЗАЦИЈСКЕ ВЕШТИНЕ	27
4.9	ОДРЖАВАЊЕ ТЕМЕ РАЗГОВОРА	27
4.10	СМЕНА ГОВОРНИКА.....	28
4.11	ПОПРАВЉАЊЕ КОМУНИКАТИВНОГ НЕСПОРАЗУМА	29
4.12	НАРАТИВНЕ СПОСОБНОСТИ.....	29
4.13	РАЗУМЕВАЊЕ КОНТЕКСТА И ФИГУРАТИВНИ ЈЕЗИК.....	30
4.14	ХЕТЕРОГЕНОСТ ПРАГМАТСКОГ ПРОФИЛА.....	30
4.15	ЗНАЧАЈ ПРОЦЕНЕ ПРАГМАТСКИХ СПОСОБНОСТИ	31
<u>5</u>	<u>УПОРЕДНА АНАЛИЗА ПРАГМАТСКИХ СПОСОБНОСТИ КОД ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ИЗ СПЕКТРА АУТИЗМА И ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ ПОРЕМЕЋАЈЕМ</u>	<u>32</u>

5.1	ЗАЈЕДНИЧКА ПАЖЊА	34
5.2	КОНВЕРЗАЦИЈСКЕ СПОСОБНОСТИ	35
5.3	НАРАТИВНЕ СПОСОБНОСТИ	36
5.4	ФИГУРАТИВНИ ЈЕЗИК	37
5.5	РАЗЛИКЕ У ПРАГМАТСКИМ СПОСОБНОСТИМА ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ИЗ СПЕКТРА АУТИЗМА И ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ ПОРЕМЕЋАЈЕМ	38
5.5.1	СОЦИЈАЛНА ИНТЕРАКЦИЈА	38
5.5.2	НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА	39
5.5.3	ТЕОРИЈА УМА	39
5.5.4	ОДНОС СТРУКТУРНИХ АСПЕКТА ЈЕЗИКА И ПРАГМАТИКЕ	40
5.5.5	ОБРАДА СОЦИЈАЛНИХ ИНФОРМАЦИЈА	41
5.5.6	ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КОМУНИКАЦИЈЕ САГОВОРНИЦИМА	42
5.5.7	ТОК ПРАГМАТСКИХ СМЕТЊИ	43
6	<u>АНАЛИЗА И СИНТЕЗА НАЛАЗА ИСТРАЖИВАЊА</u>	<u>45</u>
7	<u>ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА КЛИНИЧКУ И ЛОГОПЕДСКУ ПРАКСУ</u>	<u>48</u>
8	<u>ЗАКЉУЧАК</u>	<u>50</u>
9	<u>ЛИТЕРАТУРА</u>	<u>53</u>

1 Увод

Комуникација представља један од најзначајнијих аспеката људског функционисања и има кључну улогу у развоју социјалних односа, учењу и активној интеракцији са окружењем. Развој комуникације подразумева не само усвајање језичких правила и структура језика, већ и способност њихове адекватне употребе у различитим социјалним ситуацијама. Управо способност прилагођавања језика комуникативном контексту, саговорнику и комуникативним циљевима представља општу суштину прагматске компоненте језика (Alduais et al., 2022; Јовановић Симић и сар., 2024).

Прагматска способност обухвата разумевање и употребу вербалних и невербалних средстава комуникације, способност иницирања и одржавања разговора, разумевање комуникативних намера саговорника, тумачење скривених значења и прилагођавање језичког понашања различитим социјалним околностима (Norbury, 2012). Развијене прагматске способности представљају основу успешне социјалне интеракције и омогућавају појединцу да оствари ефикасну комуникацију у различитим животним ситуацијама.

Последњих деценија све већа пажња посвећује се проучавању прагматских способности код деце са неуроразвојним поремећајима. Истраживања указују на то да су прагматске сметње једно од кључних обележја комуникативног профила деце са поремећајем из спектра аутизма, али и деце са развојним језичким поремећајем (Georgiou & Spanoudis, 2021; Andreou et al., 2024). Иако обе групе деце могу испољавати сметње у области социјалне употребе језика, природа, интензитет и механизми који стоје у основи ових сметњи нису у потпуности исти.

Код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматске сметње најчешће се испољавају кроз проблеме у разумевању социјалних правила комуникације, ограничену употребу невербалних комуникативних средстава, отежано разумевање намера других особа и сметње у одржавању реципрочне конверзације (Tager-Flusberg & Joseph, 2023). Са друге стране, код деце са развојним језичким поремећајем прагматске сметње су често повезане са ограниченим језичким способностима, што може негативно утицати на разумевање и употребу језика у различитим комуникативним ситуацијама (Georgiou & Spanoudis, 2021; Andreou et al., 2024).

Савремена истраживања указују на постојање одређених сличности у прагматском функционисању ове две групе деце, али и на бројне разлике које имају значајне импликације за дијагностику, процену и планирање логопедских третмана (Hage et al.,2022; Reindal et al.,2023). Због тога је важно систематизовати постојећа научна сазнања и критички сагледати карактеристике прагматске способности код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем.

Предмет овог рада јесте анализа специфичних аспеката прагматске способности код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем. Посебна пажња усмерена је на испољавање прагматских сметњи у свакодневној комуникацији, као и на сагледавање сличности и разлика у комуникативном функционисању ове две групе деце.

Општи циљ рада јесте приказ и анализа специфичних аспеката прагматске способности код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем, као и указивање на сличности и разлике у њиховом прагматском функционисању. Посебни циљеви односе се на анализу појма и значаја прагматске способности, приказ карактеристика оба поремећаја, идентификовање најчешћих прагматских сметњи и указивање на значај ране дијагностике и превенције.

У раду су примењене методе теоријске анализе и синтезе, компаративне анализе и синтезе садржаја релевантне домаће и стране научне литературе. На основу доступних научних сазнања приказане су карактеристике прагматских способности, специфичности њиховог развоја и најзначајније особености прагматског функционисања код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем.

Рад је организован у више тематских целина. У првом делу се разматрају теоријска полазишта прагматике и прагматских способности. Потом су приказане основне карактеристике поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја, са посебним освртом на прагматске аспекте комуникације. У завршном делу рада је представљена компаративна анализа прагматских способности код ове две групе деце и размотрене су импликације добијених сазнања за логопедску праксу.

2 Развој прагматике

Језик је алат који деца и одрасли користе да делују и истражују свет око себе; да стварају, развијају и одржавају друштвене односе. Прагматски развој у целини подразумева стицање комуникативних компетенција код деце, односно разумевање како се користи језик, како се комуницира и разуме саговорник на одговарајући и ефикасан начин у ширем спектру друштвених ситуација. За разлику од развоја граматике и синтаксе код деце, који је углавном завршен до шесте године, софистицирано савладавање различитих конверзацијских вештина код деце је дуготрајан процес. Основне прагматске вештине појављују се веома рано, али се усавршавају и развијају током преадолесцентног и адолесцентног периода, омогућавајући временом детету да се укључи у све већи спектар друштвених активности и да постане пуноправан члан културе и друштва. Стицање комуникативне компетенције код деце има кључне друштвене и образовне импликације. Конверзацијске вештине играју главну улогу у приступу детета интеракцији са вршњацима и у успостављању односа у вршњачкој групи, као и односа са одраслима (Hymes, 1972).

Прагматика, односно употреба језика, је језичка димензија која представља функцију говора и његов контекст. Тачан облик говора и израженог садржаја зависе од предвиђене функције и контекста.

Функција језичког исказа подразумева циљ, намеру или сврху. Шта ће се говором постићи зависи од циља и поруке коју говорник намерава да пренесе саговорнику. Џонсонова (Johnson, 1996, како је наведено у Дрљан, 2023) наводи девет прагматских функција, помоћу којих се језик може користити за коментарисање, протест, одбацивање, емоције, регулисање конверзације, спровођење рутине, извештавање, претварање и реализацију дискурса. Контекст је друга димензија прагматике који се одређује према томе где се одвија комуникација, коме је говор упућен и шта је присутно у том тренутку (Дрљан, 2023).

Прагматика представља област проучавања језика која се бави употребом језичких средстава у комуникацији и начином на који говорници користе језик како би остварили различите комуникативне циљеве. За разлику од граматике и семантике, које се баве структуром језика и значењем речи и реченица, прагматика проучава однос између језика, контекста и комуникативних намера говорника. Она обухвата способност разумевања и употребе језика у

складу са захтевима конкретне комуникативне ситуације, као и способност прилагођавања поруке саговорнику, месту и друштвеном контексту (Ninio & Snow, 1996).

Прагматски развој подразумева постепено усвајање знања и вештина неопходних за адекватну, ефикасну и друштвено прихватљиву употребу језика у интеракцији са другим људима. Развој прагматике не односи се само на усвајање језичких форми, већ и на разумевање комуникације као социјалног процеса у коме учесници размењују информације, намере, ставове и емоције (Ninio & Snow, 1996).

Прагматска компетенција представља сложен систем способности који обухвата више међусобно повезаних компоненти. Она укључује разумевање комуникативних намера, употребу вербалних и невербалних средстава комуникације, развој конверзацијских вештина, способност одржавања разговора, разумевање правила комуникације, као и развој наративних и дискурзивних способности. Све ове компоненте развијају се постепено и у тесној су вези са когнитивним, социјалним и језичким развојем детета (Ninio & Snow, 1996).

Развој прагматике одвија се постепено и започиње већ у првим месецима живота. Иако новорођенче још увек не поседује језик, оно од самог рођења учествује у различитим облицима социјалне интеракције са особама из окружења. Ране комуникативне активности заснивају се на плачу, осмеху, покретима тела и различитим вокализацијама које одрасли тумаче као носиоце одређеног значења. На тај начин дете постепено стиче искуство да његово понашање може изазвати реакцију других особа, што представља основу за развој комуникације (Ninio & Snow, 1996).

Током прве године живота значајно место у прагматском развоју заузимају вокализације. Оне представљају различите гласовне продукције које претходе појави првих речи и омогућавају детету да експериментише са звуковима и остварује интеракцију са окружењем. У почетку су вокализације углавном рефлексне, али временом постају све намерније и све више усмерене ка комуникацији са другим особама. Кроз интеракцију са одраслима дете учи да вокализације могу служити за привлачење пажње, изражавање задовољства, незадовољства или интересовања за одређени догађај.

Посебан значај у раном развоју прагматике има невербална комуникација. Контакт очима, мимика лица, положај тела и гестови представљају важне облике комуникације који претходе говору и представљају основу за каснији развој језика. Развој гестова сматра се важним

показатељем прагматског развоја јер указује на способност детета да намерно користи понашање ради преношења поруке. Најзначајнији су деиктички гестови, међу којима посебно место има показивање прстом које се јавља од девог месеца. Дете показивањем може захтевати предмет, усмерити пажњу друге особе на одређени објект или поделити интересовање за догађај из окружења. Управо способност дељења пажње представља један од темеља каснијег развоја језика и социјалне комуникације (Ninio & Snow, 1996).

Један од кључних појмова у прагматском развоју јесте заједничка пажња. Појављује се на узрасту од 9 месеци и очекује се да је добро успостављена до узраста од 18 месеци. Она подразумева способност детета и друге особе да истовремено усмере пажњу на исти предмет, особу или догађај и да буду свесни да ту пажњу деле. Заједничка пажња представља основу за развој комуникативних намера, усвајање речи и разумевање комуникације као процеса размене информација. Деца која развијају способност заједничке пажње лакше успостављају социјалне интеракције и брже усвајају језик.

Једна од најзначајнијих компоненти прагматике јесте развој комуникативних намера. Комуникативна намера подразумева свесну употребу понашања или језика са циљем преношења одређене поруке. У најранијем узрасту комуникативне намере су углавном усмерене на добијање предмета, привлачење пажње одраслих или изражавање потреба. Касније се јављају сложеније намере које укључују информисање, постављање питања, коментарисање, објашњавање и учешће у разговору. Развој комуникативних намера омогућава детету да језик користи као средство социјалне интеракције и размене знања, а представља и један од основних показатеља зрелости прагматике (Ninio & Snow, 1996).

Прелазак са прелингвалне комуникације на говор представља важан корак у развоју прагматике. Појава првих речи не означава почетак комуникације, већ проширење већ постојећег система комуникативних вештина. Ране речи најчешће имају јасну прагматску функцију и користе се за захтевање, именовање, коментарисање или привлачење пажње. Дете постепено учи да језичке форме повезује са одређеним комуникативним намерама и да говор користи у различитим социјалним ситуацијама. Постепено се повећава број комуникативних функција које дете остварује говором, а његови искази постају сложенији и информативнији (Ninio & Snow, 1996).

Значајан део прагматске компетенције односи се и на развој конверзацијских вештина. Учење правила разговора представља дуготрајан процес који започиње већ у раном детињству. Дете постепено усваја правила смењивања у разговору, учи када је његов ред да говори, како да одговори на постављено питање и како да настави већ започету тему. Усвајају се правила чекања на ред, праћења теме разговора и разумевања информација које саговорник поседује. Са узрастом деца постају способна да препознају када саговорник није разумео поруку и да је по потреби преформулишу или допуне додатним информацијама. Успешна конверзација захтева не само језичко знање, већ и разумевање социјалних правила која регулишу комуникацију (Ninio & Snow, 1996).

Током развоја деца постепено стичу способност прилагођавања комуникације различитим саговорницима и ситуацијама. Они уче да се другачије обраћају вршњацима него одраслим особама, као и да избор речи и начин изражавања зависе од комуникативног контекста. Ова способност представља важан аспект прагматске компетенције јер омогућава ефикасно функционисање у различитим друштвеним ситуацијама. Разумевање потреба и перспективе саговорника постаје све израженије са узрастом и представља основу успешне социјалне комуникације (Ninio & Snow, 1996).

Поред развоја конверзацијских вештина, прагматика обухвата и развој дискурса. Дискурс се односи на организовање већих језичких целина које превазилазе ниво појединачне реченице. То укључује способност причања прича, описивања догађаја, објашњавања поступака и учешћа у сложенијим облицима комуникације. Током предшколског периода долази до интензивног развоја наративних способности. Да би успешно испричало причу, дете мора да организује догађаје логичним редоследом, обезбеди довољно информација слушаоцу и одржи кохерентност излагања. За успешну наративну причу неопходно је и да говорник узме у обзир перспективу слушаоца. Развој наративних способности представља важан показатељ зрелости прагматике јер захтева интеграцију језичких, когнитивних и социјалних вештина (Ninio & Snow, 1996).

Развој прагматике тесно је повезан са социјалним окружењем у коме дете одраста. Родитељи, чланови породице и вршњаци имају значајну улогу у обликовању комуникативних способности јер кроз свакодневне интеракције пружају модел употребе језика у различитим ситуацијама. Прагматски развој не може посматрати одвојено од социјалног контекста. Током игре, разговора, читања сликовница, оброка и других свакодневних активности дете учи како

се започиње разговор, како се одговара на питања и како се одржава интеракција са другим особама. Кроз ове активности постепено усваја правила комуникације и развија све сложеније прагматске вештине (Ninio & Snow, 1996).

Развој прагматике наставља се и током школског периода. Са узрастом деца постају све успешнија у разумевању индиректних порука, хумора, ироније и сложенијих облика комуникације. Истовремено развијају способност прилагођавања говора различитим комуникативним ситуацијама и различитим саговорницима. Тако прагматска компетенција постаје основа успешног социјалног функционисања, академског постигнућа и квалитетне међуљудске комуникације.

Стога се на основу свега наведеног закључује да прагматика представља једну од кључних компоненти језичког развоја. Она обухвата широк спектар способности, укључујући разумевање комуникативних намера, употребу невербалних и вербалних средстава комуникације, развој конверзацијских вештина, прилагођавање комуникације саговорнику и развој дискурса. Развој ових способности омогућава детету да језик користи као средство социјалне интеракције и успешног учешћа у свакодневном животу, због чега прагматика заузима значајно место у савременим истраживањима језичког развоја и у логопедској пракси.

3 Поремећај из спектра аутизма

3.1 Дефиниција и дијагностички критеријуми

Поремећај из спектра аутизма (ПСА) представља неуроразвојни поремећај који се карактерише сметњама у социјалној комуникацији и социјалној интеракцији, као и присуством ограничених и понављајућих образаца понашања, интересовања и активности. Савремено схватање аутизма наглашава спектралну природу овог поремећаја, што значи да се симптоми могу испољавати у различитом облику и интензитету код различитих особа. Због тога особе са поремећајем из спектра аутизма показују велику хетерогеност у когнитивним, језичким и социјалним способностима. Иако се клиничка слика значајно разликује од појединца до појединца, сметње у социјалној комуникацији представљају једно од основних обележја овог поремећаја (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Узрок поремећаја из спектра аутизма је и даље непознат, а највероватније у његовом настанку учествује више фактора, од генетичких фактора до фактора средине, као и њихов комбинован утицај (Дробњак и Милошевић, 2015).

Према дијагностичким критеријумима DSM-5 (APA, 2013), дефинише се као неуроразвојни поремећај, стање које се манифестује у неком тренутку током развоја детета и утиче на више области функционисања. Да би се детету дијагностификовао ПСА, оно мора:

- а) испољити дефиците у социјалној комуникацији и социјалној интеракцији у неколико домена;
- б) испољити ограничене, репетитивне образце понашања.

Да би први критеријум био задовољен (социјално-комуникативни дефицити), дете мора испољити сметње у:

1. социјално-емоционалном реципроцитету,
2. невербалном комуникативном понашању,
3. регулисању односа.

Све наведено се мора испољити у таквој мери да значајно омета квалитет живота и развој детета.

Да би други критеријум био задовољен, дете мора испољити сметње у две од следеће четири области:

1. стереотипни или понављајући покрети, манипулације објектима и/или говор
2. инсистирање на "истоветности"
3. ограничена или фиксирана интересовања
4. необичне реакције на сензорне стимулусе.

Све наведено се мора испољити у таквој мери да значајно омета квалитет живота и развој детета.

Симптоми морају бити присутни у раним развојним периодима, али се могу у потпуности манифестовати тек касније у животу, када социјални захтеви превазиђу ограничене капацитете (Дробњак и Милошевић, 2015). У раном узрасту родитељи често примећују смањено интересовање детета за социјалну интеракцију, ограничен контакт очима и ређе коришћење гестова у односу на типично развијену децу (Vicente et al., 2024). И на старијем узрасту поједини симптоми код ове деце могу бити маскирани наученим стратегијама у каснијем животу (Дробњак и Милошевић, 2015).

3.2 Прагматске способности

Комуникативне карактеристике деце са ПСА представљају једну од најистраживанијих области у проучавању аутизма. Иако код неке деце могу бити присутне значајне сметње у развоју говора и језика, код других је формални језик релативно очуван. Међутим, чак и када су фонологија, морфологија и синтакса добро развијене, употреба језика у социјалном контексту често остаје отежана. Управо због тога се прагматске способности сматрају једним од најосетљивијих показатеља комуникативног функционисања код деце са ПСА (Hage et al., 2022). Тешкоће у комуникацији код ове групе деце могу се испољити у области вербалних и

невербалних способности, као и у успостављању реципрочних социјалних интеракција (Дробњак и Милошевић, 2015).

Прагматика се односи на способност адекватне употребе језика у конкретним комуникативним ситуацијама. Она подразумева разумевање намере саговорника, прилагођавање поруке контексту, поштовање правила разговора и успешну употребу вербалних и невербалних комуникативних средстава. Истраживања показују да су управо прагматски аспекти језика најчешће нарушени код деце са ПСА, чак и онда када су остале језичке компоненте релативно очуване (Vicente et al., 2024; Hage et al., 2022).

3.3 Социјална комуникација и рани показатељи прагматског развоја

Развој прагматике започиње много пре појаве првих речи. Рани облици комуникације заснивају се на контакту очима, усмеравању погледа, гестовима и различитим облицима вокализације. Ови облици понашања омогућавају детету да учествује у социјалним интеракцијама и постепено развија разумевање комуникације као процеса размене информација. Код типично развијене деце пажња према људским лицима и очима јавља се веома рано и представља основу за каснији развој сложенијих комуникативних способности (Vicente et al., 2024).

Контакт очима има посебан значај јер омогућава препознавање комуникативног партнера и праћење његових реакција. Истраживања показују да деца са ПСА често посвећују мање пажње људским лицима и ређе успостављају контакт очима у односу на своје вршњаке типичног развоја. Ове сметње могу ограничити могућности за стицање социјалних искустава и учење правила комуникације (Vicente et al., 2024).

Један од најзначајнијих аспеката раног прагматског развоја јесте развој заједничке пажње. Заједничка пажња подразумева способност детета и друге особе да истовремено усмере пажњу ка истом предмету или догађају и да буду свесни да ту пажњу деле. Ова способност представља основу за развој језика, разумевање референције и стицање нових речи. Код деце са ПСА сметње у иницирању и одржавању заједничке пажње сматрају се једним од најранијих и најупечатљивијих показатеља развојних одступања (Vicente et al., 2024).

3.4 Гестови и комуникативне намере

Поред контакта очима и заједничке пажње, значајну улогу у развоју прагматских способности имају гестови. Гестови представљају један од првих облика намерне комуникације и омогућавају детету да комуницира са окружењем пре него што усвоји говор. Показивање прстом, пружање предмета другој особи, махање и други облици гестовне комуникације омогућавају детету да усмери пажњу саговорника, изрази своје потребе или подели интересовање за одређени предмет или догађај. Управо због тога гестови се сматрају важним предусловом каснијег развоја језика и сложенијих прагматских способности (Vicente et al., 2024).

Код деце са поремећајем из спектра аутизма употреба гестова често је смањена и квалитативно различита у односу на типично развијену децу. Посебно су изражене сметње у декларативним гестовима, који служе дељењу интересовања са другом особом. Дете типичног развоја често показује предмет или догађај како би поделило своје интересовање са другом особом, док деца са ПСА ређе користе ову врсту комуникације. Насупрот томе, императивни гестови, који служе добијању жељеног предмета или остваривању одређеног циља, могу бити релативно очувани (Vicente et al., 2024).

Развој гестова тесно је повезан са развојем комуникативних намера. Комуникативна намера представља свесно настојање појединца да пренесе одређену поруку другој особи. У најранијем узрасту комуникативне намере углавном су усмерене на задовољавање непосредних потреба, као што су тражење хране, играчке или помоћи од одраслих. Са развојем детета комуникативне намере постају све сложеније и обухватају коментарисање догађаја, постављање питања, размену информација и дељење искустава са другим особама.

Истраживања показују да деца са ПСА често испољавају ограничен репертоар комуникативних намера. Иако могу успешно користити комуникацију за задовољавање непосредних потреба, ређе иницирају интеракције чији је циљ дељење интересовања или успостављање социјалне повезаности. Ове карактеристике могу значајно утицати на развој односа са вршњацима и успешност социјалне интеракције (Vicente et al., 2024).

3.5 Теорија ума и прагматско функционисање

Један од најзначајнијих теоријских приступа у објашњавању прагматских сметњи код особа са ПСА јесте Теорија ума. Теорија ума подразумева способност разумевања да други људи имају сопствене мисли, уверења, жеље, намере и емоције које могу бити различите од наших. Ова способност омогућава предвиђање понашања других особа и успешно учешће у социјалној комуникацији.

Многи аутори сматрају да су бројне прагматске сметње код особа са ПСА повезане управо са ограничењима у развоју Теорије ума. Особе са ПСА могу имати сметње у препознавању намера других људи, разумевању индиректних порука и прилагођавању сопственог говора потребама саговорника. Због тога се често јављају сметње у разумевању социјалних правила комуникације и одржавању успешне интеракције (Vicente et al., 2024).

Истраживања су показала да је квалитет прагматских способности често ближе повезан са способностима Теорије ума него са интелигенцијом или формалним језичким способностима. То указује да прагматски дефицити код особа са ПСА не могу бити објашњени искључиво језичким сметњама, већ су повезани и са специфичностима социјалне когниције (Vicente et al., 2024).

3.6 Конверзацијске вештине

Конверзација представља један од најсложенијих облика прагматског функционисања. Успешно учешће у разговору подразумева способност праћења теме разговора, разумевања намера саговорника, смењивања улога говорника и слушаоца, као и прилагођавања количине и врсте информација конкретној комуникативној ситуацији.

Код деце са ПСА често се уочавају сметње у различитим аспектима конверзације. Један од најчешћих проблема односи се на одржавање теме разговора. Деца могу прелазити са једне теме на другу без јасне повезаности или се дуго задржавати на темама које су њима лично интересантне, не водећи довољно рачуна о интересовањима саговорника. Такође су честе сметње у проширивању разговора релевантним информацијама и давању одговора који су у потпуности повезани са постављеним питањем (Vicente et al., 2024).

DSM-5 посебно наглашава сметње у вођењу реципрочне комуникације као једно од основних обележја поремећаја из спектра аутизма. Ове сметње могу се испољити кроз ограничену иницијативу за разговор, смањено интересовање за размену искустава и недовољно разумевање правила која регулишу социјалну интеракцију. Као последица тога, разговори могу деловати једнострано и мање прилагођено комуникативним потребама саговорника (Vicente et al., 2024).

3.7 Наративне способности

Наративне способности представљају важан аспект прагматског развоја јер захтевају интеграцију језичких, когнитивних и социјалних вештина. Да би успешно испричало причу, дете мора организовати догађаје у логичну целину, узети у обзир перспективу слушаоца и обезбедити довољно информација за разумевање приче.

Истраживања наративних способности код особа са ПСА дала су различите резултате, али бројни налази указују на постојање сметњи у организацији кохерентне приче. Особе са ПСА често имају сметње у успостављању јасних веза између догађаја, коришћењу адекватних референци и прилагођавању приче потребама слушаоца. Посебно су уочене сметње у укључивању информација о емоцијама, мислима и намерама ликова, што се поново доводи у везу са ограничењима Теорије ума (Vicente et al., 2024).

Поред тога, аутори указују да резултати различитих истраживања нису увек у потпуности сагласни. На успешност наративног задатка могу утицати бројни фактори, као што су врста приче, начин прикупљања наратива, присуство визуелне подршке и узраст испитаника. Због тога је неопходан опрез приликом тумачења резултата и поређења различитих студија (Vicente et al., 2024).

3.8 Разумевање фигуративног језика

Једна од најистраживанијих области прагматског функционисања код особа са поремећајем из спектра аутизма односи се на разумевање фигуративног језика. За разлику од дословног језика, који подразумева директно значење речи и реченица, фигуративни језик захтева разумевање скривених или пренесених значења која зависе од контекста комуникације. У ову групу спадају метафоре, идиоми, иронија, сарказам, шале и други облици недословне употребе језика.

Успешно разумевање фигуративног језика захтева интеграцију више различитих способности. Поред познавања значења речи, неопходно је разумети намеру говорника, контекст у коме је порука изречена и перспективу саговорника. Управо због тога разумевање фигуративног језика представља један од најсложенијих аспеката прагматског функционисања.

Истраживања показују да особе са ПСА често испољавају тенденцију ка дословном тумачењу језика. Када се суоче са изразима чије значење није непосредно садржано у самим речима, могу имати сметње у препознавању стварне намере говорника. Као последица тога, разумевање метафора, идиома и других недословних израза може бити отежано. Ове сметње не јављају се код свих особа са ПСА у истом степену, али представљају једну од најчешће описиваних карактеристика њиховог профила прагматике (Vicente et al., 2024).

Посебну пажњу истраживачи посвећују разумевању ироније и сарказма. За правилно тумачење ових облика комуникације није довољно разумети значење изговорених речи, већ је неопходно препознати да говорник заправо жели да пренесе другачију поруку од оне која је дословно изречена. Због тога су способности Теорије ума од великог значаја за успешно разумевање оваквих комуникативних ситуација. Ограничења у разумевању менталних стања других људи могу допринети сметњама у препознавању ироничних и саркастичних порука код особа са ПСА (Vicente et al., 2024).

3.9 Невербална комуникација

Невербална комуникација представља један од најважнијих аспеката прагматског функционисања јер омогућава преношење информација и регулисање социјалних интеракција чак и у одсуству вербалног језика. Она обухвата контакт очима, изразе лица, гестове, положај тела, интонацију, проксемику и друге облике невербалног понашања који доприносе разумевању комуникативне ситуације. У типичном развоју деца веома рано почињу да препознају и користе невербалне сигнале, што им омогућава да разумеју намере других особа и ефикасно учествују у социјалној интеракцији.

Код деце са поремећајем из спектра аутизма сметње у невербалној комуникацији представљају једно од најранијих и најупечатљивијих обележја развоја. Често се уочава смањена употреба контакта очима, ограничено праћење погледа друге особе и слабије коришћење израза лица током комуникације. Поред тога, деца са ПСА могу имати сметње у тумачењу емоција и намера које се преносе путем невербалних сигнала. Због тога комуникација често постаје мање успешна, а социјалне интеракције сложеније и захтевније (Vicente et al., 2024).

Невербална комуникација има значајну улогу и у разумевању социјалног контекста. Током разговора људи континуирано користе поглед, мимику и покрете тела како би показали интересовање, слагање, неслагање или жељу да преузму улогу говорника. Код особа са ПСА способност препознавања и тумачења ових сигнала често је ограничена, што може довести до неспоразума и отежаног учешћа у социјалним ситуацијама.

3.10 Однос структурног језика и прагматике

Дуго времена сматрало се да су прагматске сметње код деце са ПСА искључиво последица дефицита у социјалној комуникацији. Међутим, савремена истраживања показују да је однос између структурних језичких способности и прагматике значајно сложенији.

Структурне компоненте језика обухватају фонологију, морфологију, синтаксу и семантику. Ове способности омогућавају детету да правилно формира реченице и разуме значење речи. Прагматика, са друге стране, подразумева употребу ових језичких знања у конкретним комуникативним ситуацијама. Иако су ове две области међусобно повезане, могуће је да дете

има релативно очуван структурни језик уз истовремено присуство значајних прагматских сметњи.

Истраживања показују да су код деце са ПСА често присутни и структурни и прагматски дефицити. При томе се прагматске сметње најчешће показују као израженије и трајније. Поред тога, утврђено је да су слабије структурне језичке способности повезане са већим степеном прагматских сметњи, што указује на постојање сложене међузависности између различитих компоненти језика (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Аутори такође наглашавају да кашњење у раном развоју говора може предвиђати касније сметње у структурним аспектима језика, али не може у потпуности објаснити социјално-прагматске дефиците који представљају једно од основних обележја ПСА. То значи да прагматске сметње нису само последица кашњења у језичком развоју, већ одражавају специфичности социјалне комуникације карактеристичне за поремећај из спектра аутизма (Georgiou & Spanoudis, 2021).

3.11 Развој прагматике током детињства

Прагматски развој почиње у најранијем периоду живота и представља постепен процес током којег дете усваја правила комуникације и учи како да користи језик у различитим социјалним контекстима. У првим месецима живота комуникација се ослања на контакт очима, осмехивање и вокализације. Дете постепено учи да његово понашање може изазвати реакцију друге особе, чиме се постављају основе намерне комуникације.

Током друге половине прве године живота развијају се заједничка пажња и показни гестови, који представљају важне прекретнице у прагматском развоју. Дете почиње да усмерава пажњу других особа ка предметима и догађајима у окружењу и да дели искуства са комуникативним партнерима. Управо ова способност представља основу за каснији развој језика и социјалне комуникације (Vicente et al., 2024).

У предшколском узрасту прагматске способности постају све сложеније. Деца уче како да воде разговор, постављају питања, прилагођавају говор различитим саговорницима и разумеју

основна правила комуникације. Истовремено се развијају способности разумевања намере говорника и препознавања социјалних правила која регулишу комуникацију.

Код деце са ПСА многе од ових способности развијају се спорије или на квалитативно другачији начин. Сметње које су присутне у раном детињству често настављају да утичу на развој сложенијих прагматских вештина током предшколског и школског периода. Како социјалне ситуације постају сложеније, прагматски дефицити постају све уочљивији и имају значајан утицај на свакодневно функционисање детета (Georgiou & Spanoudis, 2021).

3.12 Развој прагматике у школском узрасту

Са поласком у школу од деце се очекује већи степен самосталности у комуникацији, разумевање сложенијих социјалних правила и успешно учешће у групним активностима. У овом периоду прагматске способности добијају посебан значај јер омогућавају успостављање вршњачких односа и активно учешће у наставним активностима.

Код деце са ПСА прагматске сметње често постају израженије управо током школског периода. Иако нека деца могу поседовати богат речник и граматички исправан говор, проблеми у разумевању социјалног контекста и прилагођавању комуникације различитим ситуацијама остају присутни. Дете може имати сметње у праћењу разговора, разумевању шала, препознавању индиректних порука и прилагођавању начина комуникације различитим саговорницима.

Истраживања показују да се са узрастом прагматске сметње често испољавају јасније од структурних језичких дефицита. Док неке језичке способности временом напредују, социјално-прагматске сметње могу остати присутне и током адолесценције и одраслог доба (Georgiou & Spanoudis, 2021).

3.13 Хетерогеност прагматског профила

Једна од најважнијих карактеристика прагматских способности код особа са ПСА јесте њихова изразита хетерогеност. Не испољавају све особе исте сметње нити су оне присутне у истом степену. Док неке особе имају значајне проблеме у основним облицима социјалне комуникације, друге могу успешно користити говор, али и даље имати сметње у разумевању суптилних аспеката комуникације као што су иронија, сарказам или скривене намере говорника.

Разлике су присутне и у области наративних способности, разумевања фигуративног језика и конверзацијских вештина. Нека истраживања показују значајне дефиците у овим областима, док друга указују на очуване способности код појединих особа са ПСА. Због тога се прагматски профил не може посматрати као јединствен скуп карактеристика који је исти код свих особа са поремећајем из спектра аутизма (Vicente et al., 2024).

Управо ова хетерогеност представља један од разлога због којих је прагматика постала једна од најзначајнијих области истраживања код деце са поремећајем из спектра аутизма аутизма. Разумевање различитих аспеката прагматског функционисања омогућава боље сагледавање комуникативних специфичности особа са ПСА и пружа важне информације о природи њихових социјалних сметњи.

3.14 Значај процене прагматских способности

Процена прагматских способности представља важан део клиничке процене деце са сумњом на поремећај из спектра аутизма. За разлику од традиционалних тестова језика, који су усмерени на процену речника, граматике и разумевања речи, прагматска процена настоји да утврди како дете користи језик у свакодневним комуникативним ситуацијама.

Прагматске сметње могу значајно утицати на академско постигнуће, развој вршњачких односа и опште социјално функционисање детета. Због тога је неопходно да процена обухвати различите аспекте комуникације, укључујући употребу гестова, заједничку пажњу, комуникативне намере, конверзацијске способности, разумевање фигуративног језика и наративне вештине.

Према налазима више истраживања, прагматски дефицити могу бити присутни чак и код деце која имају релативно очуване интелектуалне способности и добар структурни језик. Управо због тога процена прагматике има важну улогу у препознавању специфичних комуникативних потреба деце са ПСА и планирању адекватних третмана (Vicente et al., 2024; Hage et al., 2022; Georgiou & Spanoudis, 2021).

Прагматска способност представља кључну компоненту социјалне комуникације и обухвата широк спектар вештина које омогућавају успешно коришћење језика у свакодневним комуникативним ситуацијама. Код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматске сметње јављају се у различитим областима, укључујући контакт очима, заједничку пажњу, употребу гестова, разумевање комуникативних намера, конверзацијске вештине, наративне способности и разумевање фигуративног језика.

Истраживања показују да су ове сметње повезане са ограничењима у социјалној когницији, посебно са способностима Теорије ума, али и са одређеним језичким факторима. Иако се прагматски профил особа са ПСА може значајно разликовати од појединца до појединца, сметње у употреби језика у социјалном контексту представљају једно од најстабилнијих и најпрепознатљивијих обележја овог поремећаја (Vicente et al., 2024; Hage et al., 2022; Georgiou & Spanoudis, 2021).

4 Развојни језички поремећај

4.1 Дефиниција и дијагностички критеријуми

Развојни језички поремећај представља неуроразвојни поремећај који се карактерише трајним сметњама у усвајању и употреби језика, а које значајно утичу на свакодневну комуникацију, образовање и социјално функционисање детета. Савремена терминологија препоручује употребу назива *Развојни језички поремећај* јер овај термин обухвата децу код које су присутне значајне језичке сметње које се не могу објаснити интелектуалним тешкоћама, оштећењем слуха, неуролошким обољењима или другим познатим биомедицинским стањима.

Према DMS-5 класификацији (APA, 2013) развојни језички поремећај (РЈП) се дефинише као неуроразвојни поремећај кога карактеришу сметње у развоју експресивног и рецептивног језика у свим језичким модалитетима, упркос очуваној интелигенцији, уредном сензорном развоју и изостанку неуролошких оштећења.

Да би се дијагностификовао језички поремећај, постигнућа на тестовима процене језичких способности морају бити значајно испод очекиваних за узраст, и јавити се у толикој мери да ометају комуникативно, социјално, академско и/или професионално функционисање. Додатно, језички поремећај мора бити присутан од раног развоја и не може се приписати интелектуалном оштећењу или глобалном застоју у развоју, а језичке сметње се не могу објаснити другим сензорним, моторичким, медицинским или неуролошким стањима која могу бити присутна (APA, 2013). Језички профил деце са развојним језичким поремећајем може бити хетероген, при чему различите компоненте језика могу бити различито погођене. Код поједине деце израженије су сметње на морфосинтаксичком и фонолошком нивоу, док се код друге више испољавају сметње у области лексикона (Милошевић и Вуковић, 2011). Тешкоће у усвајању лексичке структуре су ипак једна од најуочљивијих карактеристика код ове деце, о чему сведоче подаци из литературе (Вуковић и сар., 2010, како наводи Милошевић и Вуковић, 2011). Поред оскудног речника, ова деца показују изразите сметње у усвајању значења речи, што се манифестује сметњама класификације и дефинисања појмова (Милошевић и Вуковић, 2011).

Упркос томе што су најизраженије сметње уочљиве у језичком развоју, све већи број истраживања указује да деца са развојним језичким поремећајем често испољавају и сметње у

прагматској употреби језика, односно у примени језичких способности у различитим социјалним ситуацијама. Ове сметње могу значајно ограничити квалитет свакодневне комуникације и успостављање социјалних односа (Hage et al.; Georgiou & Spanoudis).

Иако су дуги низ година истраживања била усмерена пре свега на фонолошке, морфолошке, синтаксичке и семантичке аспекте развојног језичког поремећаја, последњих година све више пажње посвећује се прагматским способностима ове групе деце. Разлог за то лежи у чињеници да се успешна комуникација не заснива искључиво на познавању речи и граматичких правила, већ и на способности да се језик употреби на одговарајући начин у складу са социјалним контекстом. Управо због тога прагматске способности представљају важан аспект комуникативног профила деце са развојним језичким поремећајем.

4.2 Прагматске способности

Прагматика се може проучавати као релативно изолована компонента језика или као саставни део свих аспеката језика. Уопштено, деца са прагматским дефицитима имају сметње у препознавању и примени конвенционалних правила о употреби језика у социјалним ситуацијама и дискурсу. Ова деца често имају сметње у школи, скалапању пријатељстава и учествовању у свакодневним разговорима.

У општем смислу, у основи прагматских дефицита које имају деца са развојним језичким поремећајем леже неадекватни капацитети за формирање одговарајућих веза између језичке форме и садржаја, са једне стране, и употребе језика у социјалном контексту са друге стране. Код деце са развојним језичким поремећајем прагматске способности не морају бити нарушене у истој мери као структурне компоненте језика. Истраживања показују да постоји значајна варијабилност прагматског функционисања, при чему нека деца испољавају минималне сметње, док друга имају значајне проблеме у различитим аспектима социјалне комуникације. Управо због ове хетерогености неопходно је прагматске способности посматрати као посебну област комуникативног функционисања, а не искључиво као последицу структурних језичких дефицита (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Прагматско функционисање подразумева истовремену употребу више различитих способности. Прагматика представља сложен систем у ком су међусобно повезане језичке

способности, когнитивни процеси и социјална искуства. Поред познавања језика, неопходни су пажња, радна меморија, разумевање контекста, способност закључивања и социјална когниција. Због тога деца са развојним језичким поремећајем могу успешно користити одређене језичке структуре, али истовремено имати сметње у њиховој употреби током природне комуникације.

Сам опсег прагматског дефицита код деце са развојним језичким поремећајем у великој мери зависи од критеријума за дефинисање овог поремећаја и теоријског приступа прагматици. Постоје два приступа који разматрају улогу прагматике у социјалном контексту, *традиционални* и *формалистички* (Fujiki & Brinton, 2009, како је наведено у Дрљан, 2023). Традиционални приступ сматра прагматику као једну од неколико компонената језика. Сходно овом становишту, на прагматске поремећаје се гледа као на независне, то јест, оне који нису последица оштећења других структурних компоненти језика (фонолошких, синтаксичких и семантичких). Наведени приступ је довео и до појаве новог клиничког ентитета- поремећаја социјалне комуникације. Са друге стране, у оквиру формалистичког или функционалног приступа сматра се да синтаксичке и семантичке способности доприносе адекватној употреби језика у социјалном контексту. Сходно овом приступу, деца са развојним језичким поремећајем могу испољавати прагматски поремећај који је повезан са дефицитима других структурних аспеката језика. Докази у литератури иду у прилог и једном и другом становишту. Наиме, идентификована је група деце која испољавају сметње на плану прагматских способности, али не и значајне сметње других структурних аспеката језика (Bishop, 2000; Fujiki & Brinton, 2009, како је наведено у Дрљан, 2023).

У ранијим описима развојног језичког поремећаја сматрало се да прагматске способности предстаљају релативну снагу ове деце. Међутим, све је више података који показују да то није случај. Наиме, деца са развојним језичким поремећајем могу испољавати изразите сметње у разумевању глагола који репрезентују ментална стања, са наративним облицима дискурса, и закључивањем на основу информација датих у причи (Karasinki & Veismer, 2010; Pearce et al., 2010; Van Horne & Lin, 2011, како је наведено у Дрљан, 2023). Додатно, могу имати сметње да извуку битне информације из дискурса и користе значајно мање исказа који указују на когнитивна стања других (Johnston et al., 2001; Karasinki & Veismer, 2010, како је наведено у Дрљан, 2023).

Поред наведеног, деца са развојним језичким поремећајем могу имати значајних сметњи да одрже тему конверзације, испољавају смањену комуникативну осетљивост, то јест, значајно мање употребљавају невербалне одговоре у конверзацији и имају сметње у разумевању фигуративног језика, нарочито у разумевању метафоре (Bishop et al., 2000; Norbury, 2005, како је наведено у Дрљан, 2023). Такође, деца са РЈП имају сметње на плану употребе прагматских чинова, али је ово последица дефицита у њиховој формулацији, што се тумачи као последица оштећења структурних аспеката језика. Могу испољавати и сметње у иницирању комуникације и решавању конфликта, вербалним и невербалним путем (Дрљан и сар., 2015, како је наведено у Дрљан, 2023). На плану социјалних односа, нека деца са развојним језичким поремећајем испољавају сметње у социјалним вештина, у социјалној когницији и компетенци (Дрљан и сар., 2015; Farmer, 2000, како је наведено у Дрљан, 2023).

4.3 Развој прагматских способности

Развој прагматике почиње током прве године живота, много пре него што дете почне да говори. Први облици комуникације остварују се путем погледа, осмеха, вокализација, покрета тела и других невербалних сигнала. Постепено се развија способност намерне комуникације, након чега дете почиње да користи гестове и прве речи како би изразило своје потребе и поделило искуства са другим особама.

Током предшколског периода прагматске способности постају све сложеније. Дете постепено учи како да започиње разговор, како да одржава тему, поставља питања, одговара на питања, прилагођава количину информација саговорнику и разуме правила која регулишу комуникацију. Успешан прагматски развој подразумева и постепено разумевање различитих комуникативних намера, као и употребу језика у различитим социјалним ситуацијама.

Код деце са развојним језичким поремећајем овај развој може бити успорен или неуједначен. Иако многа деца успешно развијају основне облике комуникације, са узрастом постају све уочљивије сметње у сложенијим прагматским задацима који захтевају истовремену интеграцију језичких, когнитивних и социјалних способности. Управо због тога прагматске сметње често постају израженије у предшколском и школском узрасту, када комуникативне

ситуације постају сложеније и захтевају већи степен самосталности, боље разумевање контекста и ефикаснију организацију језика (Hage et al., 2022).

4.4 Комуникативне намере

Комуникативна намера представља основу сваког комуникативног чина и односи се на способност детета да свесно користи различите облике комуникације како би остварило одређени циљ. Она може бити усмерена на тражење информација, дељење искустава, изражавање жеља, коментарисање догађаја или успостављање социјалне интеракције.

Истраживања показују да деца са развојним језичким поремећајем најчешће имају очувану комуникативну намеру, али им језичка ограничења често отежавају њену успешну реализацију. Дете зна шта жели да саопшти, али због ограниченог језичког репертоара не успева увек да своју поруку организује на начин који ће бити довољно јасан саговорнику. Као последица тога могу се јавити неспоразуми, потреба за додатним објашњењима и прекиди у комуникацији. Такође, испољава се и кроз употребу краћих исказа, мање прецизно формулисане поруке или потребу да се чешће ослањају на невербалне облике комуникације. Услед тога, саговорник понекад не добија довољно информација да правилно разуме намеру детета, што повећава могућност настанка комуникативног неспоразума (Georgiou & Spanoudis, 2021).

4.5 Невербална комуникација

Невербална комуникација представља једну од основних компоненти прагматског функционисања и обухвата употребу погледа, мимике, гестова, положаја тела, физичке дистанце, интонације и других паралингвистичких обележја током комуникације. Она има важну улогу у преношењу информација, регулисању тока разговора и разумевању комуникативне намере саговорника. Вербални и невербални облици комуникације међусобно се допуњују и заједно омогућавају успешну социјалну интеракцију. У свакодневной комуникацији они чине јединствен систем, па успешно разумевање поруке зависи од њихове интеграције. Код деце са развојним језичким поремећајем управо ова интеграција може

представљати изазов, нарочито у комуникативним ситуацијама које су сложеније и захтевају истовремено праћење више различитих комуникативних сигнала (Hage et al., 2022).

Код ове деце невербална комуникација често представља значајан ослонац у комуникацији. Када нису у могућности да вербално изразе своје мисли или потребе, деца се ослањају на гестове, показивање, мимику и друге невербалне сигнале како би пренела поруку саговорнику. Међутим, успешна употреба невербалне комуникације није једнако развијена код све деце са РЈП. Код поједине деце присутне су сметње у комбиновању вербалних и невербалних информација, што може утицати на разумевање сложенијих комуникативних ситуација (Hage et al., 2022; Georgiou & Spanoudis, 2021).

Истраживања указују да прагматске сметње код РЈП нису ограничене искључиво на говорни језик, већ могу обухватити и начин на који деца користе невербалне сигнале током интеракције. Успешна комуникација подразумева да говорник истовремено прати вербални садржај, интонацију, израз лица и реакције саговорника. Код деце са РЈП ова интеграција различитих комуникативних информација може бити отежана, нарочито у ситуацијама које захтевају брзу обраду већег броја стимулуса (Hage et al., 2022; Georgiou & Spanoudis, 2021).

4.6 Гестови

Гестови представљају важан облик невербалне комуникације и јављају се пре развоја експресивног говора. Њихова улога није само да прате говор, већ и да омогуће детету да изрази своје намере, усмери пажњу саговорника и подели интересовање за одређени предмет или догађај. Развој гестова представља један од првих показатеља успешног комуникативног развоја.

Код деце са развојним језичким поремећајем гестови често имају компензаторну улогу. Када вербално изражавање није довољно развијено, деца користе показне и описне гестове како би надокнадила недостатке у говору. На овај начин могу успешно да пренесу основну поруку чак и када не располажу довољним бројем речи или граматичких структура. Међутим, сама употреба гестова није довољна да у потпуности надокнади ограничења у језичком функционисању, посебно у ситуацијама које захтевају прецизно објашњавање, аргументовање

или вођење сложеније конверзације. Због тога је најбоље посматрати гестове као допуну вербалној комуникацији, а не као њену замену (Hage et al., 2022).

Истраживања показују да употреба гестова није увек довољна да у потпуности компензује ни прагматске сметње. Иако деца могу успешно користити појединачне гестове, сложеније комуникативне ситуације које захтевају истовремену координацију говора, погледа, мимике и гестова могу представљати значајан изазов (Hage et al., 2022).

4.7 Социјална комуникација

Социјална комуникација подразумева способност употребе језика у складу са правилима социјалне интеракције. Она укључује разумевање улоге саговорника, прилагођавање начина изражавања различитим ситуацијама, поштовање правила разговора, препознавање комуникативних намера и способност успостављања и одржавања међуљудских односа.

Код деце са развојним језичким поремећајем социјална комуникација може бити нарушена у различитом степену. Иако већина деце показује жељу за комуникацијом и интеракцијом са вршњацима и одраслима, језичка ограничења често утичу на квалитет тих интеракција, што понекад може довести до тога да њихова комуникација делује мање ефикасно, иако су мотивисана за социјалну интеракцију. Сметње у разумевању сложенијих језичких структура, формулисању одговора и праћењу разговора могу довести до неуспешне комуникације и смањеног учешћа у групним активностима (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Поред језичких ограничења, на социјалну комуникацију утичу и пажња, памћење, способност закључивања и разумевање социјалног контекста. Због тога прагматске сметње код деце са РЈП треба посматрати као резултат сложене интеракције више различитих способности, а не искључиво као последицу ограниченог речника или граматских сметњи.

4.8 Конверзацијске вештине

Конверзацијске вештине представљају један од најважнијих аспеката прагматског функционисања. Оне обухватају способност започињања разговора, одржавања теме, смењивања улога говорника и слушаоца, постављања питања, пружања релевантних информација и завршавања разговора у складу са комуникативном ситуацијом.

Вођење разговора захтева координацију већег броја различитих способности. Дете мора да разуме претходни исказ саговорника, формулише одговор, прати ток разговора и истовремено процењује да ли је његова порука довољно јасна и да ли садржи довољно информација. Ови процеси се одвијају веома брзо и захтевају истовремену активност језичких, когнитивних и прагматских механизма. Због тога се код деце са развојним језичким поремећајем сметње у конверзацији најчешће испољавају у ситуацијама које захтевају спонтан разговор, док су у структурираним задацима шесто мање уочљиве (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Истраживања показују да деца са развојним језичким поремећајем често имају сметње у овим областима. Њихови одговори могу бити кратки, непотпуни или недовољно информативни, док је одржавање разговора често отежано због ограничених језичких способности. Поред тога, могу имати сметње у праћењу теме разговора, надовезивању на изјаве саговорника и препознавању тренутка када је потребно преузети реч (Hage et al., 2022).

Иако су ове сметње присутне код значајног броја деце са развојним језичким поремећајем, њихова тежина није једнака код све деце. Нека деца успешно учествују у свакодневним разговорима, док код друге комуникација остаје значајно ограничена. Управо ова варијабилност представља једну од основних карактеристика прагматског профила развојног језичког поремећаја.

4.9 Одржавање теме разговора

Одржавање теме разговора подразумева способност детета да препозна тему комуникације, да се на њу надовезује и да током разговора пружа информације које су повезане са претходним исказима саговорника. Ова способност је важна за успешно одвијање сваке конверзације.

Код деце са РЈП често се јављају сметње у одржавању теме разговора. Дете може прерано променити тему, давати одговоре који нису у потпуности повезани са претходним питањем или изостављати важне информације неопходне за разумевање разговора. Такве сметње могу утицати на квалитет комуникације и довести до честих неспоразума са саговорницима (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Осим одржавања теме, успешна конверзација подразумева и способност процене које су информације саговорнику већ познате, а које је потребно додатно објаснити. Деца са развојним језичким поремећајем могу претпоставити да саговорник располаже истим информацијама као и они, па изостављају важне делове поруке или не пружају довољно објашњења, у другим ситуацијама могу давати сувишне, опширне или недовољно повезане информације, што отежава праћење разговора и утиче на његову кохерентност (Hage et al., 2022).

4.10 Смена говорника

Смена говорника представља једно од основних правила успешне конверзације. Она подразумева способност препознавања тренутка када је потребно започети, наставити разговор или уступити реч саговорнику. Поред тога, успешна смена говорника захтева праћење вербалних и невербалних сигнала који указују на то да је говорник завршио своју поруку или очекује одговор.

Код деце са развојним језичким поремећајем могу бити присутне сметње у поштовању ових правила. Деца понекад не препознају адекватан тренутак за укључивање у разговор, прекидају саговорника или, са друге стране, предуго оклевају пре него што одговоре. Такве сметње могу бити последица ограничених језичких способности, спорије обраде језичких информација и отежаног праћења тока разговора. Истраживања показују да су ове сметње израженије у комуникативним ситуацијама које захтевају брзу размену информација и истовремено праћење већег броја комуникативних сигнала (Hage et al.).

4.11 Поправљање комуникативног неспоразума

Један од важних аспеката прагматског функционисања односи се на способност препознавања и исправљања комуникативних неспоразума. Током разговора може доћи до ситуација у којима саговорник не разуме поруку или је погрешно протумачи. Успешна комуникација подразумева да говорник препозна такав неспоразум и измени своју поруку како би она постала јаснија.

Деца са развојним језичким поремећајем често имају сметње у овој области. Уместо да поново формулишу исказ, додају нове информације или објасне своју намеру, она неретко понављају исту реченицу или одустају од комуникације. Због тога комуникација може бити прекинута или довести до додатних неспоразума. Аутори истичу да је способност поправљања комуникативних неспоразума важан показатељ развијености прагматских способности, јер захтева истовремену процену сопственог говора, разумевање реакције саговорника и прилагођавање поруке новонасталој ситуацији (Georgiou & Spanoudis, 2021).

4.12 Наративне способности

Наративне способности представљају једну од најсложенијих прагматских вештина и односе се на способност организовања догађаја у смислену и логички повезану целину. Приповедање подразумева избор релевантних информација, њихово правилно временско и узрочно-последично повезивање, као и прилагођавање приче слушаоцу.

Истраживања показују да деца са развојним језичким поремећајем често испољавају сметње у организацији наратива. Њихове приче могу бити краће, мање организоване и садржати мањи број битних информација у поређењу са вршњацима типичног развоја. Поред тога, могу изостављати важне елементе приче, нејасно представљати односе између ликова и догађаја или недовољно објашњавати узроке и последице појединих радњи (Hage et al. 2022).

Наративне сметње не односе се искључиво на језичку форму већ и на прагматске способности. Дете мора проценити које информације су слушаоцу потребне како би разумео причу, када треба додати објашњење и на који начин повезати појединачне догађаје у кохерентну целину. Управо због тога су наративне способности значајан показатељ прагматског функционисања код деце са развојним језичким поремећајем. Ова деца зато често испричају причу која садржи

све појединачне догађаје, али они нису довољно јасно међусобно повезани, што може утицати на разумљивост читавог наратива (Georgiou & Spanoudis, 2021).

4.13 Разумевање контекста и фигуративни језик

Прагматско функционисање подразумева способност разумевања да значење поруке не зависи искључиво од значења речи, већ и од комуникативног контекста у коме је она изговорена. Дете треба да препозна намеру говорника, да повеже вербалне и невербалне информације и да прилагоди тумачење поруке конкретној ситуацији.

Код деце са развојним језичким поремећајем могу бити присутне сметње у разумевању индиректних порука, двосмислених исказа, фигуративног језика, идиома, шала и других облика небуквалног изражавања. Такве ситуације захтевају интеграцију језичких, когнитивних и прагматских способности, што представља додатно оптерећење за децу са РЈП (Hage et al. 2022). Степен ових сметњи значајно варира међу децом, што поново указује на хетерогеност прагматског профила развојног језичког поремећаја (Georgiou & Spanoudis, 2021).

4.14 Хетерогеност прагматског профила

Истраживања последњих година све јасније показују да прагматске сметње представљају значајан део комуникативног профила великог броја деце са развојним језичким поремећајем. Аутори указују да су прагматске сметње код деце са РЈП повезане са слабијим социјалним функционисањем и већим бројем проблема у свакодневној комуникацији. Деца могу имати сметње у успостављању нових пријатељстава, одржавању разговора са вршњацима и активном учешћу у групним активностима. Иако су заинтересована за комуникацију, њихова ограничена способност употребе језика у складу са социјалним контекстом може довести до неспоразума и смањене успешности интеракције (Hage et al. 2022).

Важно је нагласити да прагматске сметње нису једнако изражене код све деце са развојним језичким поремећајем. Поједина деца испољавају само благе сметње које постају уочљиве у сложенијим комуникативним ситуацијама, док друга имају значајна ограничења у већини

прагматских области. Управо због тога савремена истраживања наглашавају да је неопходно процењивати прагматске способности сваког детета појединачно, узимајући у обзир његов укупан језички, когнитивни и социјални развој (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Поред структурних језичких способности, прагматско функционисање зависи и од пажње, радне меморије, извршних функција, разумевања социјалног контекста и способности закључивања. Због тога се прагматске сметње код деце са развојним језичким поремећајем не могу посматрати као изолован део језичког профила, већ као резултат сложене интеракције већег броја развојних процеса. Овакво схватање представља основу савремених приступа процени и разумевању прагматских способности код деце са развојним језичким поремећајем.

4.15 Значај процене прагматских способности

Процена прагматских способности представља важан део свеобухватне логопедске процене деце са развојним језичким поремећајем, јер омогућава сагледавање начина на који дете користи језик у свакодневним комуникативним ситуацијама. Правовременим препознавањем прагматских сметњи могуће је добити потпунију слику комуникативног профила детета и планирати третман који ће бити усмерен не само на развој језичке структуре, већ и на функционалну употребу језика у различитим социјалним ситуацијама. Савремена истраживања указују да прагматске сметње могу значајно утицати на школско постигнуће, успостављање вршњачких односа и свакодневно социјално функционисање, због чега њихова процена предстаља важан сегмент клиничке праксе и основ за планирање адекватног логопедског третмана (Hage et al., 2022; Georgiou & Spanoudis, 2021; Vicente et al., 2021).

На основу досадашњих података, деца са развојним језичким поремећајем најчешће испољавају незреле облике прагматског понашања. Некада се ове сметње могу повезати са оштећењем структурних аспеката језика, док се са друге стране могу јавити и независно од њих. Међутим, евидентно је да деца са развојним језичким поремећајем могу испољавати значајне дифиците у домену прагматике и социјалног функционисања, без обзира да ли су наведене сметње последица оштећења микролингвистичких структура који карактеришу овај поремећај, или пратећи дефицити сами за себе.

5 Упоредна анализа прагматских способности код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем

Последњих година све већа пажња истраживача усмерена је на испитивање односа између поремећаја из спектра аутизма (ПСА) и развојног језичког поремећаја (РЈП), нарочито у домену прагматских способности. Иако се ради о два различита неуроразвојна поремећаја, бројна истраживања указују на одређене сличности у њиховој комуникативној манифестацији, због чега диференцијална дијагностика често представља изазов. Код обе групе деце могу се уочити сметње у употреби језика у социјалним ситуацијама, одржавању разговора, разумевању комуникативног контекста и прилагођавању исказа саговорнику. Међутим, упркос површинским сличностима, природа ових сметњи значајно се разликује, будући да произлази из различитих развојних механизма и различитих основних дефицита (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al.; 2022).

Развојни језички поремећај примарно представља поремећај језичког система, при чему су најизраженије сметње у фонологији, морфологији, синтакси, семантици и вербалној обради информација. Прагматске сметње које се јављају код ове деце најчешће представљају последицу ограничених језичких ресурса и смањених могућности да се расположива језичка знања ефикасно примене у комуникацији (Georgiou & Spanoudis, 2021). Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматски дефицит представља једно од централних обележја поремећаја и присутан је без обзира на ниво развијености структурног језика. Другим речима, дете са поремећајем из спектра аутизма може имати уредан вокабулар и граматичку структуру реченице, али ће и даље показивати озбиљне сметње у социјалној употреби језика, разумевању саговорникових намера и прилагођавању комуникације различитим друштвеним ситуацијама. Овакву разлику наглашавају и други аутори који истичу да се код РЈП основни дефицит односи на структуру језика, док је код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматика најдоследније захваћена компонента, независно од нивоа структурних језичких способности (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Управо због преклапања симптома у области комуникације дуго се расправља о питању да ли су ПСА и РЈП потпуно одвојени поремећаји или представљају различите манифестације истог развојног континуитета. Један део аутора сматра да заједничке карактеристике представљају

само површинску сличност насталу услед различитих узрока, док други указују на могућност постојања заједничких развојних механизма, посебно код деце са поремећајем из спектра аутизма која имају изражене структурне језичке сметње. У литератури се чак описује подгрупа деце са поремећајем из спектра аутизма код које је језички профил веома сличан профили деце са развојним језичким поремећајем, што додатно компликује дијагностички процес. Ипак, без обзира на постојање овог преклапања, већина истраживања потврђује да се основна разлика између ове две популације најбоље уочава управо у квалитету социјалне комуникације и прагматске употребе језика (Reindal et al., 2024; Georgiou & Spanoudis, 2021).

Истраживање које је спровела група аутора посебно потврђује ову претпоставку (Hage et al., 2022). Упоредјујући децу са типичним развојем са децом са развојним језичким поремећајем и децом са поремећајем из спектра аутизма, аутори су показали да обе клиничке групе имају значајно више сметњи у социјалној комуникацији него деца типичног развоја. Међутим, деца са поремећајем из спектра аутизма остварила су значајно слабије резултате од деце са развојним језичким поремећајем на готово свим процењиваним аспектима социјалне комуникације и прагматских способности. Овај налаз указује да, иако прагматски дефицит постоји код обе групе деце, његов интензитет и квалитативне карактеристике нису исте.

Једна од најизраженијих сличности између деце са ПСА и деце са РЈП односи се на отежану употребу језика у свакодневним комуникативним ситуацијама. У обе групе деце могу се уочити проблеми при започињању разговора, одржавању теме, давању одговарајућих информација саговорнику и разумевању правила конверзације. Деца често дају недовољно прецизне или непотпуне одговоре, тешко прате ток разговора и имају сметње да прилагоде свој говор комуникативном партнеру. Такође, код обе групе деце присутни су проблеми у разумевању имплицитног значења исказа, због чега комуникација може бити мање ефикасна и често доводи до неспоразума (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

Ипак, узрок ових сметњи значајно се разликује. Код деце са развојним језичким поремећајем ограничен вокабулар, слабије развијена граматика и отежана обрада вербалних информација представљају основни разлог због којег дете не успева да прати комуникацију или адекватно изрази своје мисли. Другим речима, дете често разуме друштвену сврху комуникације, али нема довољно развијене језичке капацитете да ту намеру успешно реализује. Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма проблем није првенствено у формирању језичке структуре, већ у разумевању саме социјалне природе комуникације. Због тога дете може

граматички правилно говорити, али неће препознати када треба започети разговор, како одржавати реципрочну комуникацију или које информације саговорник већ поседује (Georgiou & Spanoudis, 2021; Reindal et al., 2024).

Ову разлику додатно потврђује још аутора, који наглашавају да се прагматске способности налазе на пресеку језичких и социјалних вештина (Reindal et al., 2024). Њихови резултати показују да су структурне језичке сметње повезане са смањеном прагматском компетенцијом и код деце са поремећајем из спектра аутизма и код деце која не испуњавају критеријуме за овај поремећај, али да су прагматска одступања ипак најизраженија код деце са дијагнозом поремећаја из спектра аутизма. Аутори закључују да процена структурног језика треба да буде саставни део процене деце код које постоји сумња на ПСА управо због сложеног односа између ових домена развоја.

Посебно значајна сличност између ове две популације односи се на чињеницу да се прагматске сметње не могу објаснити само једним фактором. Савремени аутори указују да успешна прагматска комуникација захтева истовремено функционисање више когнитивних система, укључујући језичке способности, извршне функције, радну меморију, способност закључивања и разумевање менталних стања других особа (Georgiou & Spanoudis, 2021; Reindal et al., 2024). Код деце са развојним језичким поремећајем ограничења су најизраженија у домену језичке обраде и вербалне меморије, док се код деце са поремећајем из спектра аутизма додатно укључују поремећаји социјалне когниције, теорије ума, заједничке пажње и извршних функција. Управо због тога две групе могу споља показивати сличне комуникативне сметње, иако њихови развојни путеви нису исти.

5.1 Заједничка пажња

Иако се прагматске сметње јављају код обе групе деце, поједине компоненте прагматике показују различит степен оштећења. Једна од њих јесте способност успостављања и одржавања заједничке пажње, која представља основу развоја социјалне комуникације и каснијег развоја језика. Заједничка пажња подразумева способност детета да заједно са другом особом усмери пажњу на исти објекат или догађај уз свест да обе особе деле исто искуство. Управо захваљујући овој способности дете почиње да разуме намере других људи, развија

референцијалну комуникацију и усваја правила социјалне интеракције (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Код деце са поремећајем из спектра аутизма сметње у заједничкој пажњи представљају једно од најранијих и најкарактеристичнијих обележја развоја. Ова деца знатно ређе спонтано успостављају контакт очима, слабије прате поглед друге особе, ређе показују интересовање за дељење искустава и значајно мање користе показни гест ради заједничког усмеравања пажње. Посебно је карактеристично да је декларативно показивање, чији је циљ дељење интересовања са другом особом, знатно више нарушено од императивног показивања којим дете жели да добије одређени предмет. Овакви налази указују да основни проблем није само у продукцији геста, већ у разумевању његове социјалне функције. Управо ограничења у контакту очима, заједничкој пажњи и показивању представљају темељ каснијих прагматских сметњи које се испољавају током развоја језика (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022).

Код деце са развојним језичким поремећајем ситуација је другачија. Иако се могу јавити одређене сметње у координацији пажње током комуникације, заједничка пажња углавном није квалитативно нарушена у мери карактеристичној за поремећај из спектра аутизма. Ова деца показују интересовање за социјалну интеракцију, успостављају контакт очима, прате невербалне сигнале саговорника и користе показне гестове у складу са узрастом, али због ограничених језичких способности не успевају увек да вербално одрже комуникацију. Због тога се сматра да код РЈП прагматске сметње настају секундарно, као последица ограничених језичких ресурса, док код поремећаја из спектра аутизма представљају примарни развојни дефицит (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022).

5.2 Конверзацијске способности

Сличан образац уочава се и у области конверзацијских способности. И деца са поремећајем из спектра аутизма и деца са развојним језичким поремећајем показују сметње у вођењу разговора, одржавању теме и организацији вербалне размене. Међутим, анализа квалитета ових сметњи показује значајне разлике. Код деце са развојним језичким поремећајем разговор је често отежан због сиромашнијег вокабулара, граматичких грешака, споријег проналажења одговарајућих речи и ограничене способности формулисања сложенијих исказа. Када им се пружи довољно времена или одговарајућа језичка подршка, ова деца углавном успевају да

прате социјална правила разговора и настоје да одрже реципрочну комуникацију (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Насупрот томе, код деце са поремећајем из сепктра аутизма сметње произлазе из саме организације социјалне интеракције. Они често започињу разговор без узимања у обзир интересовања саговорника, уводе теме које одговарају искључиво њиховим интересовањима или настављају да говоре без уочавања да саговорник жели да промени тему. Реципрочност разговора је ослабљена, одговори могу бити формално тачни, али не доприносе даљем току комуникације. Често изостаје спонтано постављање питања, размена искустава или коментарисање догађаја ради одржавања социјалног контакта. Овакве карактеристике представљају једну од основних разлика између две популације и имају велики значај у диференцијалној дијагностици (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

5.3 Наративне способности

Значајне сличности постоје и у области наративних способности. Истраживања показују да обе групе деце имају сметње у организовању приче, повезивању догађаја и одржавању кохерентности наратива. Њихове приче често садрже мање релевантних информација, слабије организован след догађаја и ограничену употребу сложенијих језичких средстава. Међутим, квалитативна анализа поново показује различите обрасце одступања (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022).

Код деце са развојним језичким поремећајем наративне сметње углавном произлазе из ограниченог вокабулара, слабије синтаксе и проблема у организацији вербалног израза. Дете зна шта жели да исприча, али нема довољно развијене језичке капацитете да садржај организује у логичну целину (Georgiou & Spanoudis, 2021). Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма проблем није ограничен само на језичку организацију приче. Њихови наративи често не узимају у обзир перспективу слушаоца, изостављају информације које су неопходне за разумевање приче или садрже велики број детаља који нису важни за ток догађаја. Осим тога, знатно ређе описују емоције, намере и ментална стања ликова, што указује на повезаност између наративних способности и социјалне когниције. Управо због тога њихове приче могу бити граматички добро организоване, али комуникативно мање успешне (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

5.4 Фигуративни језик

Посебно интересно подручје поређења представља разумевање фигуративног језика. Иронија, метафоре, идиоми, хумор и индиректни говорни чинови захтевају истовремено коришћење језичког знања, контекста и способности закључивања о намерама саговорника. Деца са развојним језичким поремећајем могу имати сметње у разумевању ових облика изражавања, нарочито када су присутни сложенији лексички или синтаксички захтеви. Међутим, када разумеју значење речи и када им је обезбеђен довољан контекст, често успешно закључују намеравано значење исказа (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Код деце са поремећајем из спектра аутизма разумевање фигуративног језика представља знатно већи изазов. Бројна истраживања указују да ова деца чешће тумаче исказе дословно, имају сметње у разумевању ироније, метафора и сарказма, као и у препознавању имплицитних значења која нису директно изречена. Невербални контекст, закључивање о говорниковој намери и интеграција различитих извора информација представљају области у којима се најјасније испољавају прагматске сметње особа са поремећајем из спектра аутизма (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

На основу свих наведених налаза може се закључити да се сличности између деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем углавном односе на спољашње манифестације комуникативних сметњи. Обе групе деце могу показивати проблеме у одржавању разговора, организацији наратива, разумевању имплицитних значења и прилагођавању комуникације различитим ситуацијама. Међутим, детаљнија анализа показује да се код деце са развојним језичким поремећајем ове сметње углавном развијају као последица ограничених језичких способности, док код деце са поремећајем из спектра аутизма произлазе из фундаменталних одступања у социјалној комуникацији, разумевању намера других људи и коришћењу језика као средства остваривања социјалних односа. Управо због тога две групе деце могу остваривати сличне резултате на појединим тестовима прагматике, али се њихово комуникативно понашање у свакодневним социјалним ситуацијама квалитативно значајно разликује (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

5.5 Разлике у прагматским способностима деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем

Иако између деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем постоје одређене сличности у области прагматских способности, савремена истраживања указују да су разлике између ове две популације много значајније од њихових сличности. Управо анализа квалитета комуникативног понашања омогућава поузданије разликовање ова два поремећаја него процена изолованих језичких способности (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022).

5.5.1 Социјална интеракција

Најизраженија разлика односи се на социјалну функцију језика. Деца са развојним језичким поремећајем показују очувану потребу за социјалном интеракцијом. Она желе да успоставе контакт са другим људима, спонтано деле интересовања, траже помоћ, укључују се у заједничке активности и настоје да одржавају комуникацију. Њихов основни проблем није мотивација за комуникацију, већ ограничена способност да своје намере језички изразе. Због тога често користе једноставније реченице, праве граматичке грешке или имају сметње у проналажењу одговарајућих речи, али њихова комуникација остаје усмерена ка саговорнику (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма основни дефицит односи се управо на социјалну употребу језика. Њихова комуникација често није усмерена ка размени искустава или остваривању социјалне повезаности, већ ка преношењу информација које су њима значајне. Због тога разговор може изгледати једнострано, са ограниченом разменом улога између саговорника. Дете може дуго говорити о сопственим интересовањима, не примећујући да саговорник губи интересовање или покушава да промени тему. Управо одсуство спонтаног прилагођавања комуникације другој особи представља једно од најважнијих обележја прагматског функционисања код поремећајем из спектра аутизма (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

5.5.2 Невербална комуникација

Друга значајна разлика односи се на невербалну комуникацију. Невербални сигнали представљају основни извор информација током социјалне интеракције и омогућавају правилно тумачење вербалних порука. Контакт очима, израз лица, гестови, положај тела и интонација заједно доприносе разумевању комуникативне намере говорника (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Код деце са развојним језичким поремећајем невербална комуникација углавном остаје очувана. Она користе контакт очима како би регулисала разговор, прате изразе лица саговорника, користе показне гестове и прилагођавају мимику комуникативној ситуацији. Невербални сигнали често представљају компензаторни механизам којим надокнађују ограничене вербалне способности (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Са друге стране, код деце са поремећајем из спектра аутизма управо су невербални аспекти комуникације међу најизраженије погођеним областима развоја. Ограничен контакт очима, смањена употреба гестова, отежано разумевање израза лица и слабије праћење погледа друге особе присутни су већ током најранијег развоја. Сметње у контакту очима, заједничкој пажњи и показивању међу првим развојним показатељима поремећаја, јер управо оне представљају основу развоја касније прагматске комуникације. Недовољно развијене ове способности ограничавају могућност детета да правилно интерпретира комуникативне намере других људи и да успостави реципрочне социјалне односе (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

5.5.3 Теорија ума

Посебно важна разлика односи се на способност разумевања менталних стања других људи, односно Теорију ума. Теорија ума подразумева способност разумевања да друге особе имају сопствена уверења, жеље, емоције и намере које могу бити различите од наших. Ова способност представља један од најважнијих предуслова успешне прагматске комуникације (Andreou et al., 2024).

Бројна истраживања показују да деца са поремећајем из спектра аутизма имају изражене сметње управо у овој области. Она теже закључују шта друга особа зна, мисли или осећа, због чега не успевају да прилагоде своје исказе информацијама које саговорник поседује. Ове

сметње утичу на готово све компоненте прагматике – од вођења разговора до разумевања хумора, ироније, метафора и индиректних говорних чинова. Аутори наводе да дефицит теорије ума представља једно од најутицајнијих објашњења прагматских сметњи код особа са поремећајем из спектра аутизма, иако није једини фактор који их одређује. Поред Теорије ума значајну улогу имају извршне функције, когнитивна флексибилност и специфичан начин обраде информација (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Код деце са развојним језичким поремећајем ситуација је другачија. Иако одређене студије показују слабије резултате на појединим задацима теорије ума, сматра се да су ова одступања у великој мери последица ограничених језичких способности потребних за разумевање задатака, а не примарног дефицита социјалне когниције. Када се смање језички захтеви задатака, разлике између деце са РЈП и деце типичног развоја значајно се смањују. Овакав налаз додатно потврђује да су прагматске сметње код РЈП пре свега повезане са језиком, док код поремећајем из спектра аутизма произлазе из ширег обрасца социјално-когнитивних одступања (Reindal et al., 2024; Andreou et al., 2024).

5.5.4 Однос структурних аспеката језика и прагматике

Важна разлика између ове две популације уочава се и у односу између структурног језика и прагматике. Код деце са развојним језичким поремећајем постоји релативно јасна повезаност између нивоа развијености вокабулара, граматике и прагматских способности. Како се побољшавају структурне језичке способности, долази и до унапређења прагматске компетенције. Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматске сметње могу остати веома изражене чак и када су вокабулар и граматика очувани. Управо због тога дете са поремећајем из спектра аутизма може имати богат речник, користити сложене реченице и остваривати просечне или натпросечне резултате на тестовима језика, али и даље имати озбиљне сметње у свакодневној комуникацији (Andreou et al., Georgiou & Spanoudis, 2021).

Ову повезаност потврђују аутори који наводе да су структурне језичке сметње повезане са прагматском компетенцијом код деце процењиване због сумње на поремећај из спектра аутизма, али да су прагматски поремећаји ипак најизраженији код деце која испуњавају дијагностичке критеријуме за поремећај из спектра аутизма (Reindal et al., 2024). Њихови

налази указују да процена прагматике не може бити замењена проценом структурног језика, јер ова два домена, иако повезана, представљају различите аспекте комуникације.

Сличне закључке износе и други аутори који наглашавају да су код деце са развојним језичким поремећајем прагматске сметње углавном последица ограничених језичких способности, док су код деце са поремећајем из спектра аутизма оне саставни део основне клиничке слике поремећаја. Посебно истичу да управо квалитет социјалне комуникације представља најважнији критеријум разликовања ове две популације (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Додатну потврду ових разлика пружају резултати студије која је показала да су деца са поремећајем из спектра аутизма остварила значајно слабије резултате од деце са развојним језичким поремећајем у готово свим аспектима социјалне комуникације процењеним путем стандардизованих инструмената (Hage et al., 2022). Иако су обе клиничке групе показивале одступања у односу на децу типичног развоја, прагматски дефицит био је знатно израженији код деце са поремећајем из спектра аутизма. Аутори закључују да социјално-прагматске сметње представљају најважније обележје које разликује поремећај из спектра аутизма од развојног језичког поремећаја, чак и када обе групе деце имају сличан ниво структурних језичких способности.

5.5.5 Обрада социјалних информација

Поред разлика у социјалној мотивацији и квалитету социјалне интеракције, значајне разлике између деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем уочавају се и у начину обраде комуникативних информација. Успешна прагматска комуникација захтева истовремену обраду великог броја вербалних и невербалних сигнала. Саговорник мора да разуме изговорене речи, процени њихов однос са контекстом, препозна емоције друге особе, уочи промене у интонацији, прати говор тела и истовремено прилагоди сопствени одговор. Код деце са поремећајем из спектра аутизма управо интеграција ових различитих извора информација представља једно од највећих ограничења, због чега комуникација често делује неуобичајено или социјално неприлагођено (Felix et al., 2024; Andreou et al., 2024).

Насупрот томе, код деце са развојним језичким поремећајем обрада социјалних информација углавном није примарно нарушена. Када успеју да разумеју вербални садржај поруке, ова деца често правилно интерпретирају невербалне сигнале, емоционални тон разговора и комуникативну намеру саговорника. Због тога су њихове прагматске сметње променљивије и у великој мери зависе од сложености језичког задатка. У једноставнијим комуникативним ситуацијама могу остварити готово потпуно одговарајућу социјалну интеракцију, док се у сложенијим ситуацијама њихове сметње повећавају због ограничених језичких капацитета (Georgiou & Spanoudis, 2021; Reindal et al., 2024).

5.5.6 Прилагођавање комуникације саговорницима

Једна од области у којој се разлика између ове две популације посебно јасно испољава јесте способност прилагођавања комуникације различитим саговорницима. Ефикасна прагматска комуникација подразумева да говорник процени шта друга особа зна, колико информација јој је потребно и на који начин треба формулисати поруку како би била разумљива. Деца са развојним језичким поремећајем углавном показују свест о потреби прилагођавања комуникације, али им то отежавају ограничен вокабулар и смањене синтаксичке могућности. Код деце са поремећајем из спектра аутизма проблем је квалитативно другачији. Она често не процењују које информације саговорник већ поседује, не уочавају када је потребно додатно објаснити исказ или променити начин изражавања и не региструју довољно успешно повратне информације које добијају током разговора. Као последица тога, њихова комуникација може бити граматички правилна, али недовољно информативна или, са друге стране, преоптерећена детаљима који нису релевантни за саговорника (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022; Andreou et al., 2024).

Овакве разлике имају велики значај за диференцијалну дијагностику. У клиничкој пракси често се срећу деца која имају ограничен вокабулар, сметње у разумевању сложенијих реченица и проблеме у свакодневној комуникацији. Уколико се процена заснива искључиво на резултатима стандардизованих језичких тестова, може доћи до погрешне класификације поремећаја. Савремени аутори због тога наглашавају да процена прагматике мора обухватити посматрање детета у природним комуникативним ситуацијама, анализу спонтаног разговора, процену невербалне комуникације, реципрочности интеракције и способности прилагођавања

комуникације различитим социјалним контекстима. Управо ови елементи омогућавају разликовање примарних прагматских сметњи карактеристичних за поремећајем из спектра аутизма од секундарних прагматских сметњи које прате развојни језички поремећај (Andreou et al., 2024; Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

Резултати истраживања додатно потврђују колико је овакав приступ важан (Reindal et al., 2024). Њихово истраживање показало је да су структурне језичке сметње присутне код великог броја деце која су упућена на процену због сумње на поремећајем из спектра аутизма, без обзира на коначну дијагнозу. Истовремено, прагматске сметње биле су најизраженије управо код деце са потврђеним поремећајем из спектра аутизма. Овакав налаз указује да процена само једног аспекта комуникације није довољна за постављање дијагнозе, већ да је неопходно истовремено анализирати структурне језичке способности, прагматику и социјалну комуникацију.

5.5.7 Ток прагматских сметњи

Још један важан аспект поређења односи се на развојни ток прагматских сметњи. Код деце са развојним језичким поремећајем прагматске способности често напредују паралелно са унапређењем језичких компетенција. Како дете усваја богатији вокабулар, развија сложенију синтаксу и постаје ефикасније у вербалној обради информација, побољшава се и квалитет свакодневне комуникације. Иако одређене сметње могу остати присутне и у школском узрасту, њихов интензитет се најчешће постепено смањује уз одговарајућу логопедски третман (Andreou et al., 2024; Georgiou & Spanoudis, 2021).

Код деце са поремећајем из спектра аутизма развојни ток је знатно сложенији. Напредак у вокабулару и граматичи не мора бити праћен пропорционалним напредком прагматских способности. Дете може током година значајно унапредити структурни језик, али и даље имати сметње у разумевању социјалних правила комуникације, реципрочности разговора, препознавању емоција саговорника или разумевању имплицитних значења. Управо због тога прагматске сметње код деце са поремећајем из спектра аутизма често остају присутне током читавог живота, иако њихов интензитет може бити умањен одговарајућим терапијским поступцима и искуством стеченим кроз социјалне интеракције (Felix et al., 2024; Georgiou & Spanoudis, 2021).

На основу резултата анализираних истраживања може се закључити да прагматске способности представљају једну од најважнијих области у диференцијалној дијагностици између поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја. Иако обе групе деце могу показивати споља сличне комуникативне сметње, њихова природа, развојни механизми и функционалне последице значајно се разликују. Код деце са развојним језичким поремећајем прагматске сметње првенствено произлазе из ограниченог развоја структурног језика и често се ублажавају са напретком језичких способности. Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматски дефицит представља централну карактеристику поремећаја и одражава шире сметње у социјалној комуникацији, социјалној когницији и разумевању интерперсоналних односа. Управо због тога свеобухватна процена прагматике има кључну улогу у постављању диференцијалне дијагнозе, планирању индивидуализованог логопедског третмана и процени дугорочних комуникативних потреба детета.

6 **Анализа и синтеза налаза истраживања**

Анализа доступних истраживања показује да се однос између поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја током последњих деценија значајно мењао. Ранија истраживања углавном су ова два поремећаја посматрала као јасно одвојене клиничке категорије, при чему се сматрало да је развојни језички поремећај првенствено поремећај језика, док је поремећај из спектра аутизма пре свега поремећај социјалне комуникације. Међутим, савремена истраживања показују да границе између ових поремећаја нису увек потпуно јасне. Све већи број аутора указује на постојање континуума комуникативних сметњи, при чему одређена деца са развојним језичким поремећајем показују поједине прагматске карактеристике које подсећају на поремећај из спектра аутизма, док део деце са поремећај из спектра аутизма испољава значајне структурне језичке сметње које подсећају на профил развојног језичког поремећаја. Упркос томе, већина аутора сматра да се ове две популације ипак разликују по основним развојним механизмима који доводе до комуникативних сметњи.

Један од најважнијих закључака анализираних истраживања јесте да се прагматске способности не могу посматрати као изолована језичка компонента. Оне представљају резултат међусобног деловања различитих развојних система, укључујући структурни језик, извршне функције, социјалну когницију, пажњу, радну меморију и способност разумевања менталних стања других људи. Управо због тога иста прагматска манифестација може настати услед различитих развојних ограничења. На пример, дете може дати неадекватан одговор у разговору зато што није разумело питање због ограниченог вокабулара, али и зато што није препознало комуникативну намеру саговорника или није проценило које информације друга особа очекује. Ова разлика није увек видљива током стандардизованог тестирања, али постаје веома уочљива током спонтаних социјалних интеракција.

Анализирани радови показују висок степен сагласности у вези са чињеницом да су прагматске сметње код деце са поремећај из спектра аутизма знатно израженије него код деце са развојним језичким поремећајем. Поједини аутори су показали да деца са поремећај из спектра аутизма постижу значајно лошије резултате на мерама социјалне комуникације у поређењу са децом са развојним језичким поремећајем, иако обе групе деце одступају у односу на децу типичног развоја (Hage et al., 2022). Овај налаз посебно је значајан јер потврђује да присуство прагматских сметњи само по себи није довољно за разликовање поремећаја, већ је неопходно анализирати њихов квалитет, интензитет и однос према другим развојним доменима.

Сличан закључак произлази и из истраживања других аутора (Reindal et al., 2024). Њихови резултати указују да су структурне језичке сметње честе код деце која се процењују због сумње на поремећај из спектра аутизма, али да су прагматски поремећаји ипак најизраженији код деце са потврђеном дијагнозом поремећаја из спектра аутизма. Посебно је значајан налаз да постоји повезаност између нивоа развијености структурног језика и прагматске компетенције, што потврђује да ова два домена нису потпуно независна. Ипак, аутори наглашавају да се прагматске сметње код деце са поремећај из спектра аутизма не могу објаснити искључиво присуством језичких дефицита, већ представљају посебан аспект комуникативног функционисања који захтева посебну процену.

Посебну пажњу привлачи чињеница да различити аутори различито објашњавају порекло прагматских сметњи код деце са развојним језичким поремећајем. Један део истраживача сматра да су оне готово у потпуности последица ограничених структурних језичких способности, док други указују да код поједине деце постоје и додатна одступања у социјалној комуникацији која не могу бити објашњена само језиком. Ипак, већина радова укључених у ову анализу подржава став да су прагматски поремећаји код развојног језичког поремећаја углавном секундарни у односу на основни језички дефицит, док су код са поремећај из спектра аутизма они примарни и представљају саставни део саме клиничке слике поремећаја.

Важна импликација ових налаза односи се на диференцијалну дијагностику. У клиничкој пракси није довољно проценити само вокабулар, граматику или разумевање језика. Подједнако је важно анализирати како дете користи језик у свакодневним социјалним ситуацијама. Посматрање спонтаног разговора, начина започињања комуникације, одржавања теме, прилагођавања саговорнику, коришћења гестова, контакта очима и разумевања невербалних сигнала пружа информације које стандардизовани језички тестови често не могу да обезбеде. Због тога савремени приступи препоручују мултидисциплинарни процену која обједињује резултате формалног тестирања и анализу функционалне комуникације детета у природним условима.

Резултати анализираних истраживања имају значајне импликације и за логопедски третман. Код деце са развојним језичким поремећајем терапија је првенствено усмерена на развој структурних језичких способности, при чему унапређење вокабулара, граматике и наративних способности често доводи и до побољшања прагматске компетенције. Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма развој прагматских способности захтева директно

подучавање социјалне комуникације. Поред развоја језика, неопходно је систематски развијати заједничку пажњу, реципрочност разговора, разумевање емоција, препознавање комуникативних намера саговорника, флексибилност у вођењу разговора и прилагођавање комуникације различитим социјалним контекстима. Овакав приступ произлази управо из чињенице да се прагматске сметње код деце са поремећај из спектра аутизма не повлаче аутоматски са унапређењем структурних језичких способности.

На основу анализе радова може се закључити да су прагматске способности једна од најосетљивијих области за разликовање поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја. Иако обе групе деце показују сметње у социјалној употреби језика, њихова природа, развојни механизми и клиничке манифестације значајно се разликују. Код деце са развојним језичким поремећајем прагматске сметње углавном представљају последицу ограниченог развоја структурног језика, док код деце са поремећајем из спектра аутизма произлазе из фундаменталних одступања у социјалној комуникацији и социјалној когницији. Управо због тога процена прагматских способности има кључну улогу у диференцијалној дијагностици, планирању логопедског третмана и процени дугорочног комуникативног функционисања детета.

Оваква сазнања указују да будућа истраживања треба да буду усмерена ка прецизнијем разумевању међусобног односа структурних језичких способности, социјалне когниције и прагматике. Посебно је важно развијати дијагностичке инструменте који ће омогућити поуздано разликовање примарних прагматских поремећаја карактеристичних за са поремећај из спектра аутизма од секундарних прагматских сметњи које прате развојни језички поремећај. Тиме би се унапредила не само дијагностичка прецизност већ и избор најефикаснијих терапијских поступака за свако дете у складу са његовим индивидуалним комуникативним профилем.

7 Импликације за клиничку и логопедску праксу

Резултати анализираних истраживања указују да прецизно разликовање прагматских способности деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем има изузетан значај како за диференцијалну дијагностику, тако и за планирање адекватног логопедског третмана. Иако обе групе деце могу испољавати сметње у социјалној употреби језика, анализа литературе показује да се њихови развојни механизми, природа прагматских одступања и терапијске потребе значајно разликују. Управо због тога процена прагматике не сме бити ограничена само на процену језичке структуре, већ треба да обухвати функционалну употребу језика у свакодневним комуникативним ситуацијама (Georgiou & Spanoudis, 2021; Hage et al., 2022).

Једна од најважнијих импликација односи се на диференцијалну дијагностику. У клиничкој пракси деца са развојним језичким поремећајем и деца са поремећајем из спектра аутизма могу остварити сличне резултате на појединим тестовима структурног језика или прагматике, што може довести до погрешног дијагностичког закључка уколико се процена заснива искључиво на формалним инструментима. Због тога је неопходно анализирати и квалитет спонтане комуникације, степен социјалне реципрочности, употребу невербалних средстава комуникације, способност заједничке пажње, као и прилагођавање комуникације различитим саговорницима (Reindal et al., 2024).

Добијени налази указују да свеобухватна процена треба да буде мултидимензионална и мултидисциплинарна. Поред логопеда, у процену је пожељно укључити психолога, дефектолога, дечјег психијатра и друге стручњаке, како би се сагледали различити аспекти развоја детета. Комбиновање резултата стандардизованих тестова, посматрања детета у природним условима и информација добијених од родитеља и васпитача омогућава поузданију процену комуникативног профила и смањује ризик од погрешне дијагнозе (Hage et al., 2022).

Практичне импликације посебно су значајне приликом планирања логопедске терапије. Код деце са развојним језичким поремећајем третман је пре свега усмерен на развој структурних језичких способности, односно проширивање вокабулара, развој морфосинтаксе, разумевања језика и наративних способности. Очекује се да ће напредак у овим областима довести и до постепеног побољшања прагматске компетенције, јер су прагматске сметње код ове популације најчешће секундарне у односу на језички дефицит (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Са друге стране, код деце са поремећајем из спектра аутизма терапија мора директно бити усмерена на развој прагматских способности и социјалне комуникације. Поред рада на развоју језика, неопходно је систематски развијати заједничку пажњу, иницирање комуникације, реципрочност разговора, разумевање емоција и намера других особа, употребу невербалних сигнала, као и способност прилагођавања комуникације различитим социјалним ситуацијама. Истраживања показују да напредак у структурном језику сам по себи није довољан да доведе до значајног побољшања прагматског функционисања, због чега је неопходно директно подучавање ових вештина (Hage et al., 2022; Reindal et al., 2024).

Савремени приступи третману наглашавају важност природних комуникативних ситуација и функционалног учења. Уместо увежбавања изолованих језичких структура, препоручује се организовање активности које подстичу спонтану комуникацију, сарадњу, размену информација и заједничко решавање проблема. Укључивање вршњака, родитеља и наставника у терапијски процес омогућава генерализацију усвојених вештина и њихову успешнију примену у свакодневном животу (Georgiou & Spanoudis, 2021).

Посебан значај има и рана идентификација прагматских одступања. Препознавање сметњи у заједничкој пажњи, употреби гестова, реципрочности интеракције и разумевању комуникативних намера већ у најранијем узрасту омогућава благовремено укључивање детета у третман, што може значајно унапредити каснији развој језика, социјалне комуникације и укупног функционисања (Hage et al., 2022).

На основу анализираних истраживања може се закључити да правилно разликовање прагматских профила код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем представља основу за постављање тачне дијагнозе, избор адекватних терапијских циљева и планирање индивидуализованог логопедског третмана. Свеобухватна процена прагматике, која обједињује структурне језичке способности, социјалну комуникацију и функционалну употребу језика, представља предуслов за квалитетан клинички рад и боље дугорочне исходе код обе популације деце.

8 Закључак

Прагматске способности представљају један од најсложенијих аспеката језичког и комуникативног развоја, јер подразумевају не само познавање језичког система већ и способност његове адекватне употребе у различитим социјалним ситуацијама. Успешна прагматска комуникација захтева интеграцију структурних језичких способности, социјалне когниције, извршних функција, пажње, разумевања контекста и способности препознавања намера, емоција и знања других особа. Због тога прагматика представља један од најосетљивијих показатеља комуникативног функционисања и има посебан значај у процени различитих неуроразвојних поремећаја.

Циљ овог рада био је да се, на основу анализе доступне научне литературе, прикажу специфичности прагматских способности код деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем, као и да се укаже на њихове сличности, разлике и значај за диференцијалну дијагностику и планирање логопедског третмана. Анализа релевантних истраживања показала је да, иако обе групе деце испољавају сметње у области социјалне употребе језика, природа тих сметњи није иста, већ одражава различите развојне механизме и различите основне дефиците.

Преглед литературе указује да се сличности између деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем најчешће испољавају кроз проблеме у вођењу разговора, организацији наратива, разумевању фигуративног језика, одржавању теме разговора и прилагођавању комуникације различитим ситуацијама. Управо због ових преклапања прагматске сметње могу представљати значајан дијагностички изазов, нарочито код деце са очуваним интелектуалним способностима и благим облицима поремећаја. Међутим, детаљна анализа показује да су ове сличности пре свега последица различитих развојних путева који доводе до споља сличног комуникативног понашања.

Најзначајнија разлика између ове две популације односи се на узрок прагматских сметњи. Код деце са развојним језичким поремећајем прагматске сметње најчешће представљају секундарну последицу ограничених структурних језичких способности, односно недовољно развијеног вокабулара, граматике, семантике и вербалне обраде информација. Са напретком структурног језика долази и до постепеног побољшања прагматске компетенције. Насупрот томе, код деце са поремећајем из спектра аутизма прагматски дефицит представља једно од централних обележја поремећаја и повезан је са сметњама у социјалној комуникацији,

заједничкој пажњи, теорији ума, разумевању комуникативних намера и обради социјалних информација. Због тога прагматске сметње код ове популације могу бити веома изражене чак и када су структурне језичке способности очуване.

Посебан значај анализираних истраживања огледа се у чињеници да потврђују неопходност свеобухватне процене комуникације. Савремени приступи указују да процена не сме бити ограничена само на резултате стандардизованих тестова језика, већ мора укључити посматрање детета у природним комуникативним ситуацијама, анализу спонтаног разговора, процену невербалне комуникације, социјалне реципрочности и способности прилагођавања комуникације различитим социјалним контекстима. Управо оваква процена омогућава поузданије разликовање поремећаја из спектра аутизма и развојног језичког поремећаја и представља основу за планирање адекватног третмана.

Резултати приказани у овом раду имају значајне импликације и за логопедску праксу. Анализа литературе показује да успешност терапијског процеса у великој мери зависи од правилног препознавања природе прагматских сметњи. Код деце са развојним језичким поремећајем терапија је првенствено усмерена на развој структурних језичких способности, при чему се унапређењем вокабулара, граматике и разумевања језика најчешће побољшава и прагматска компетенција. Са друге стране, код деце са поремећајем из спектра аутизма неопходно је директно развијати социјалну комуникацију, заједничку пажњу, реципрочност разговора, разумевање туђих намера и емоција, као и способност прилагођавања комуникације различитим социјалним контекстима. Овакви налази указују да терапијски приступ мора бити индивидуализован и заснован на детаљној процени комуникативног профила сваког детета.

Анализирана истраживања такође показују да ниједан појединачни аспект комуникације није довољан за постављање поуздане дијагнозе. Структурне језичке способности, прагматика и социјална комуникација међусобно су повезани, али представљају различите домene развоја који морају бити процењени као јединствена целина. Посебно је важно препознати да прагматске сметње код деце са поремећајем из спектра аутизма не представљају само последицу језичких ограничења, већ одражавају специфичности социјално-когнитивног функционисања. Управо ова чињеница представља један од најважнијих критеријума за разликовање ове две клиничке популације.

Истовремено, резултати анализе указују и на потребу за даљим истраживањима у овој области. Иако су бројне студије потврдиле постојање значајних разлика у прагматским способностима

деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем, и даље постоје питања која захтевају додатна научна испитивања. Посебно је важно наставити истраживања која ће прецизније објаснити однос између структурних језичких способности, социјалне когниције и прагматике, као и развити поузданије инструменте за процену прагматских способности у различитим узрастима. Таква истраживања могла би допринети још прецизнијој диференцијалној дијагностици и ефикаснијем планирању терапијских поступака.

На основу свега приказаног може се закључити да прагматске способности представљају једну од најзначајнијих области у разумевању комуникативног функционисања деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са развојним језичким поремећајем. Иако се код обе групе деце могу уочити сличне спољашње манифестације комуникативних сметњи, њихови узроци, развојни механизми и функционалне последице суштински се разликују. Управо зато процена прагматике заузима централно место у савременој логопедској дијагностици и представља основу за планирање адекватног, индивидуализованог третмана. Правовремено препознавање специфичног комуникативног профила сваког детета омогућава примену циљаних терапијских поступака, што може значајно унапредити социјално функционисање, комуникативну компетенцију и квалитет живота деце са неуроразвојним поремећајима.

9 Литература

- Alduais, A., Al-Qaderi, I., Alfadda, N., & Alfadda, H. (2022). Pragmatics: Mapping evidence on enhancing children's use of linguistic and non-linguistic capacities for interactive communication. *Children*, 9(9), 1318. <https://doi.org/10.3390/children9091318>
- Andrés-Roqueta, C., & Katsos, N. (2017). The contribution of grammar, vocabulary and theory of mind in pragmatic language competence in children with autistic spectrum disorders. *Frontiers in Psychology*, 8, 996. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00996>
- Andreou, G., Lympelopoulou, V., & Aslanoglou, V. (2024). Developmental language disorder (DLD) and autism spectrum disorder (ASD): Similarities in pragmatic language abilities. *International Journal of Developmental Disabilities*, 70(5), 777–791. <https://doi.org/10.1080/20473869.2022.2132669>
- Djordjevic, M., Glumbić, N., Brojčin, B., Banković, S., & Žunić Pavlović, V. (2023). Differences in pragmatic communication skills of adults with intellectual disabilities and dual diagnoses. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1072736. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1072736>
- Дрљан, Б. (2023). *Језички поремећаји код деце*. Друштво дефектолога Србије.
- Дробњак, Б., & Милошевић, Н. (2015). Компаративна анализа терапијских приступа у третману вербалног понашања деце са аутизмом. У *Говорно-језички поремећаји развојног доба: II Конгрес логопеда Србије* (стр. 159–173). Удружење логопеда Србије. ISBN 978-86-915577-2-0
- Félix, J., Santos, M. E., & Benitez-Burraco, A. (2024). Specific language impairment, autism spectrum disorders and social (pragmatic) communication disorders: Is there overlap in language deficits? A review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 11, 86–106. <https://doi.org/10.1007/s40489-022-00327-5>
- Georgiou, N., & Spanoudis, G. (2021). Developmental language disorder and autism: Commonalities and differences on language. *Brain Sciences*, 11(5), 589. <https://doi.org/10.3390/brainsci11050589>
- Hage, S. V. R., Sawasaki, L. Y., Hyter, Y., & Fernandes, F. D. M. (2022). Social communication and pragmatic skills of children with autism spectrum disorder and developmental language disorder. *CoDAS*, 34(2), e20210075. <https://doi.org/10.1590/2317-1782/20212021075>

- Јовановић Симић, Н., Миланков, В., & Керкез, Ј. (2024). Прагматске и комуникационе способности деце предшколског узраста. *Педагошка стварност*, 70(2), 153–164. <https://doi.org/10.19090/ps.2024.2.153-164>
- Martin, G. E., Lee, M., Bicknell, K., Goodkind, A., Maltman, N., & Losh, M. (2023). A longitudinal investigation of pragmatic language across contexts in autism and related neurodevelopmental conditions. *Frontiers in Neurology*, 14, 1155691. <https://doi.org/10.3389/fneur.2023.1155691> Ffrontiersin.org+1
- Милошевић, Н., & Вуковић, М. (2011). Grammar and syntactic deficit in children with specific developmental language impairment. *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 12(3–4), 50–58. <https://doi.org/10.2478/v10215-011-0011-9>
- Naman, T., Fichman, S., Altman, C., & Sukenik, N. (2025). Narrative production abilities of children with autism. *Autism & Developmental Language Impairments*, 10, 23969415251321824. <https://doi.org/10.1177/23969415251321824> SSage Journals+1
- Ninio, A., & Snow, C. E. (1996). *Pragmatic development*. Westview Press. <https://doi.org/10.4324/9780429498053>
- Norbury, C. F. (2014). Practitioner review: Social (pragmatic) communication disorder conceptualization, evidence and clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(3), 204–216. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12154>
- Parladé, M. V., & Iverson, J. M. (2021). Communication development in autism spectrum disorder. *Children*, 8(3), 247. <https://doi.org/10.3390/children8030247>
- Reindal, L., Nærlund, T., Weidle, B., Lydersen, S., Andreassen, O. A., & Sund, A. M. (2023). Structural and pragmatic language impairments in children evaluated for autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 53(2), 701–719. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04853-1> SSpringer+1
- Schaeffer, J., Abd El-Raziq, M., Castroviejo, E., Durrleman, S., Ferré, S., Grama, I., Hendriks, P., Kissine, M., Manenti, M., Marinis, T., Meir, N., Novogrodsky, R., Perovic, A., Panzeri, F., Silleresi, S., Sukenik, N., Vicente, A., Zebib, R., Prévost, P., & Tuller, L. (2023). Language in autism: Domains, profiles and co-occurring conditions. *Journal of Neural Transmission*, 130(3), 433–457. <https://doi.org/10.1007/s00702-023-02592-y> SSpringer+1

- Vicente, A., Ábalos, Z., Martín-González, I., Ramos-Cabo, S., & Castroviejo, E. (2024). Autism. In M. Vandenbroucke, J. Declercq, F. Brisard, & S. D'hondt (Eds.), *Handbook of pragmatics: 27th annual installment* (pp. 3–42). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hop.27.aut4>
- Volden, J., Coolican, J., Garon, N., White, J., & Bryson, S. (2009). Brief report: Pragmatic language in autism spectrum disorder: Relationships to measures of ability and disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39(2), 388–393. <https://doi.org/10.1007/s10803-008-0618-y>
- Williams, D., Botting, N., & Boucher, J. (2008). Language in autism and specific language impairment: Where are the links? *Psychological Bulletin*, 134(6), 944–963. <https://doi.org/10.1037/a0013743>